

NADA KUJUNDŽIĆ
Side Košutić 14, HR – 10000 Zagreb

"KAKVO JE TO ČUDO NEVIĐENO": UTJECAJ BAJKI NA GOGOLJEVE UKRAJINSKE PRIPOVIJETKE

Iako je romanom *Mrtve duše* (1842) stekao naziv jednog od vodećih ruskih realista, Gogolj svoje književno stvaralaštvo započinje unutar okvira romantičarskog pokreta, pa tako u dvjema zbirkama pripovijedaka kojima se predstavlja publici, *Večeri na majuru kraj Dikanjke* (1831 / 1832) i *Mirgorod* (1835) možemo detektirati niz odlika specifičnih upravo za to razdoblje, primjerice, elemente fantastike, sklonost idealizaciji seljaštva (te 'puka' općenito), sveprisutan utjecaj folkloru i usmene predaje, poglavito bajki. U sklopu našeg rada, cilj nam je u prvom redu izdvojiti narativne i stilske elemente prisutne u pripovijestima iz *Večeri* te odabranim pripovijetkama iz zbirke *Mirgorod* (pripovijetka "Vij") koje sačinjavaju tzv. ukrajinski ciklus, za koje smatramo da ih Gogolj (izravno ili neizravno) preuzima iz usmene književnosti, točnije iz bajki. U imaginarnom svijetu Dikanjke između fantastičnog i realnog stavlja se znak jednakosti, pa su tako, primjerice, posjetitelji krčmi navikli na to da među njih s vremena na vrijeme zađe i sam nečastivi, putovanje u pakao jednako je moguće kao i putovanje u prijestolnicu, dok pojave vještica ne predstavljaju ništa novo ili uznemirujuće. Ovakva uporaba čudesnog koje nikoga ne čudi, odnosno izjednačavanje fantastičnih i realnih likova i zbivanja predstavlja razlikovno obilježje bajke kao žanra, što nas dodatno uvjerava u opravdanost iščitavanja ukrajinskog ciklusa kroz prizmu bajki. U toku rada posebno ćemo se osvrnuti na sličnosti i razlike na planu likova (opisi, karakterizacija, međusobni odnosi, funkcije), jezika (stilistički paralelizmi) te same radnje.

KLJUČNE RIJEČI: *Nikolaj Gogolj, bajke, folklor, Ukrajinski ciklus*

1.1. UVOD

Život i djelo jednog od najvećih pera ruske književnosti, "velik[og] talen[ta], genijaln[og] pjesnik[a] i prv[og] pis[ca] savremene Rusije" (Bjelinski, 1948: 163) Nikolaja Vasil'eviča Gogolja (1809. – 1852.) obilježeni su podvojenostima. Rođen u Ukrajini, postao je ruskim piscem; književnu slavu stekao je pripovijestima o ruralnoj sredini (*Večeri na majuru kraj Dikanjke*) da bi ju potvrdio pišući o prijestolnici (*Petrogradske pripovijesti*); započeo je kao romantičar, da bi kasnije bio slavljen kao otac ruskog realizma (Solar, 2003: 238). Takvu, mogli bismo reći, dualnu egzistenciju na relaciji Ukrajina – Rusija (odnosno, da posegnemo za tadašnjom terminologijom, 'Malorusija' – 'Velika Rusija'), selo – grad (odnosno

provincija – prijestolnica), romantizam – realizam, fantastično – realno, te način na koji je ista oblikovala Gogoljevo stvaralaštvo, možda je najbolje opisao Vladimir Nabokov, nazvavši Gogolja "najneobičniji pjesnik u prozi koga je Rusija ikada dala" (1983: 7).

Večeri na majuru kraj Dikanjke prva su Gogoljeva zbirka pripovijedaka i označavaju, smatra Flaker, početak njegove romantičarske faze:

Novele su napisane u vedrom tonalitetu, s izrazitim elementima humorističkog oblikovanja građe prepune svijetlih lirskih ukrajinskih pejzaža na suncu ili mjesecini. Metaforika i hiperboličnost u stilu također su romantičnog porijekla, a karakteri koje stvara Gogolj u tim "seoskim" pripovijetkama jednoznačni su: lijepi, zdravi, idealizirani i poetizirani seoski momci i jedre, crnooke ukrajinske djevojke. U fabule novela ulaze kao i u njemačkih romantičarskih pripovjedača (E. Th. Hoffmann) fantastični motivi koje je Gogolj pronašao u ukrajinskom narodnom stvaranju, sudjeluju u njima đavoli i vještice, ali se pojavljuju i konkretno-predmetni opisi. (1965: 39)

Romantizam se, nadalje, zanosio folklorom i usmenom književnošću pojedinih naroda pa se tom književnom razdoblju nerijetko pripisuje "svojevrsno 'otkriće'" (Solar, 2003: 204) do tad zanemarivanih književnih oblika poput balade, narodne pjesme ili bajke, pa zaključujemo da se i Gogolj, u duhu vremena u kojem je živio, pri radu na *Večerima* između ostaloga služio i bajkama kao izvorom inspiracije. Bajkovitost Gogoljevog ranog stvaralaštva postaje još evidentnija ako uzmemo u obzir činjenicu da ga se vrlo često dovodi u vezu s još jednim popularnim romantičarem, E. T. A. Hoffmannom, koji slovi kao jedan od prvih autora umjetničkih bajki.

Glavno obilježje koje u potpunosti prožima sve aspekte ovog ranog Gogoljevog svijeta – a što predstavlja i primarnu vezu s onime što dolazi kasnije – jest njegova sličnost sa svijetom *Kunstmärchen*-a, sofisticirane književne bajke, kakve nalazimo primjerice kod Tiecka i Hoffmanna. (...) kod Nijemaca Gogolj pronalazi odobrenje i poticaj za miješanje elemenata folklora i moderne, individualne narativne svijesti. (Fanger, 1979: 90–91¹, vl.prijevod²)

Imaginarni svijet Dikanjke fantastično je mjesto na granici zbilje i fantastike, u kojem koegzistiraju seljaci i razna nadnaravna bića. Definiciju bajke koja navodi kako je riječ o književnoj vrsti u "kojoj se čudesno i nadnaravno prepliće sa zbiljskim na takav način da između prirodnog i natprirodnog, stvarnog i izmišljenog, mogućeg i nemogućeg, nema pravih suprotnosti" (Solar, 2001: 213), te da je jedno od njenih razlikovnih obilježja "svojestvo čudesnog da nikog ne začuđuje i plaši" (ibid), vrlo bismo lako mogli primijeniti i prilikom opisivanja 'ukrajinskih' pripovijesti. "Tko u svome životu nije imao posla s nečastivim?" (Gogolj, 1990: 83) pita se djed u *Izguljenom pismu*. I doista: vještice i utopljenice, vragovi koji krađu mjesec i obilaze krčme dio su svakodnevice u Dikanjki. Iako se uz Gogolja često vezuje pojam fantastike, u njegovim ranim pripovijestima ipak ne možemo

¹ Most pervasive of all the identifying features of this first Gogolian world - and its chief link with what came after - lies in its resemblance to that of the *Kunstmärchen*, the sophisticated literary fairytale, as exemplified in the stories of Tieck and Hoffmann. (...) the sanction Gogol found in the Germans for mixing supernatural elements of a folk tradition with the elements of modern, individual narrative consciousness.

² Citate iz svih tekstova koji nisu dostupni u hrvatskom prijevodu (dakle, bajke preuzete sa web stranice *Russian Craft*, te citate iz Cotterella, Fanger, Neuhäusera i Shapira) prevela sam sama.

govoriti o fantastičnom već o bajkovitom, odnosno, da se poslužimo Todorovljevom terminologijom, čudesnom. Kada se u realnom svijetu, objašnjava Todorov u svom *Uvodu u fantastičnu književnost*, događa nešto što nije u skladu sa zakonitostima tog istog svijeta, postoje samo dva moguća objašnjenja: "ili je reč o zabludi čula, proizvodu mašte, te zakoni sveta ostaju onakvi kakvi su, ili se to doista zbililo, događaj je sastavni deo stvarnosti, ali tada ovim svetom upravljaju zakoni koji su nama nepoznati. Ili je đavo privid, zamišljeno biće, ili on stvarno postoji (...)" (1987: 29). Kod Gogolja on stvarno postoji – dakle, likovi i čitatelji prihvaćaju nadnaravna bića i pojave kao dio prirodnog poretka, što je pak odlika čudesnog a ne fantastičnog: "U slučaju čudesnog, natprirodni činioци ne izazivaju nikakvu posebnu reakciju, ni kod junaka, ni kod podrazumevanog čitaoca" (ibid: 58). Čudesno, na koncu, "najčešće vezujemo za žanr bajke" (ibid: 59) što nas dovodi do zaključka da su Gogolja kao model i izvor inspiracije pri stvaranju 'ukrajinskog' ciklusa, između ostaloga, poslužile i ruske narodne bajke.

Cilj ovog seminarskog rada bit će, kroz paralelno čitanje *Večeri na majuru kraj Dikanjke* i *Mirgoroda* s jedne, te korpusa dostupnih nam ruskih bajki s druge, izdvojiti određene sličnosti i paralelizme među njima, kako bismo potvrdili gore postavljenu tezu o utjecaju bajki na Gogoljevo stvaralaštvo. Pri tome ćemo se fokusirati prvenstveno na eventualne podudarnosti na planu likova, kao i na narativnom, stilističkom pa i sižejnom planu. Valja napomenuti kako pod pojmom 'ukrajinske pripovijetke' odnosno 'ukrajinski ciklus', ovdje podrazumijevamo sve pripovijetke iz zbirke *Večeri na majuru kraj Dikanjke*, te pripovijetku *Vij iz zbirke Mirgorod*, budući da je ista od svih pripovijesti u tome ciklusu najbliža romantičarskoj tradiciji (a samim time i tradiciji bajke³), te kao takva relevantna za naše istraživanje. Za početak ćemo se kratko osvrnuti na sam ukrajinski ciklus, njegovu strukturu, karakteristike te specifičan književno-povijesni trenutak u kojem je objavljen. Zatim prelazimo na samu komparativnu analizu, odnosno paralelno iščitavanje ruskih bajke s jedne, te Gogoljevih pripovijesti s druge strane.

2.1. GOGOLJEV 'UKRAJINSKI' CIKLUS

Mjesto u kanonu ruske i svjetske književnosti Gogolj je zaslužio primarno svojim *Petrogradskim pripovijetkama* i romanom *Mrtve duše*, no popularnost kod onovremene čitalačke publike (ali i kritike) donijela mu je zbirka pripovjedaka *Večeri na majuru kraj Dikanjke* (*Večera na hutore bliz' Dikan'ki*, I–II, 1831–1832). Vodeća literarna zvijezda toga doba, Puškin, s oduševljenjem je pozdravio njeno objavljivanje:

'Upravo sam pročitao *Večeri kraj Dikanjke*', napisao je Puškin jednom prijatelju. 'Zadivile su me. To je prava zabava, uživancija, iskreno neusiljena, bez prenemaganja, bez izvještačenosti. Koliko tek ima poezije na pojedinim mjestima! Koliko osjećajnosti! Sve je to tako neuobičajeno u našoj današnjoj književnosti da se još nikako ne mogu snaći.' (Nabokov, 1983: 35)

³ Pod pojmom bajki podrazumijevamo kako narodne, tako i autorske bajke. Drugim riječima, za potrebe naše analize koristili smo i tekstove nastale bilježenjem narodne predaje (*Ruske bajke I i II*) kao i autorske radove (Perrault, Puškin). Međutim, budući da nas ovdje prvenstveno zanimaju žanrovske odrednice bajke kao takve, u tom ćemo smislu terminološki izjednačiti narodnu i autorsku bajku, odnosno nećemo naglašavati razlike među istima.

Kako objasniti neviđenu pomamu za, u to vrijeme potpuno anonimnim piscem iz provincije i njegovim pripovijestima o zgodama i nezgodama ukrajinskih seljaka? Dobričević navodi određene attribute Gogoljeva stila kao što su humor i korištenje elemenata fantastike što je svakako bilo po ukusu tadašnje čitalačke publike⁴, ali smatra da je mnogo važniju ulogu odigrao specifičan literarno-povijesni momenat u kojem dolazi do objavljivanja:

Gogolj je sretno pogodio trenutak izlaska s *Večerima* na književnu pozornicu. Bilo je to vrijeme prekretnice, kad je stara tradicija zapadnjačkog sentimentalizma i romantizma trebala biti zamijenjena nečim 'novim.' Napredniji kritičari i književnici tražili su da to 'novo' uzima svoj jezik i sadržaj iz naroda. Gogolj nije prvi koji je to učinio, ali je prvi kojemu je to uspješno pošlo za rukom. U njegovim se pričama realni i romantični elementi (ljubavni jadi, osvete) isprepliću s elementima narodnog vjerovanja i praznovjerja (pojava nečastive sile). (...) Već sam uvod, u kojem najavljuje da mu je sve te priče ispričao izmišljeni pčelar iz zaselka, ima nas uvjeriti u njegovu povezanost s narodom i svjesno pozicioniranje nasuprot 'gospodskoj literaturi' koja ne voli seljaka. Sve je prikazao upravo onako kako narod misli, vjeruje i osjeća, etnografski vjerno prikazujući sliku svakodnevnog života ukrajinskog sela. (1998:10)

U doba kada je ruska književnost bila "preplavljena imitacijama engleskih, francuskih i njemačkih autora" (Shapiro, 1993: 32)⁵, Gogoljeve se pripovijesti ističu kao "prvi originalni književni proizvodi, u kojima je umjetnik udovoljio zahtjevu 'narodnosti', tj. Gogolj je prvi pokazao put, kako književnost treba da crpe jezik, sadržaj i inspiraciju iz naroda" (Šovary, 1950b: 876). Upravo su *Večeri* i *Mirgorod* dale konkretan oblik apstraktnom pojmu "narodnosti", kojega Bjelinski definira kao prisutnost specifičnih geografsko-klimatskih i književno-etnografskih uvjeta pojedinog naroda u određenom književnom djelu (Neuhäuser, 1975: 39).

U prvoj polovici devetnaestog stoljeća Rusijom je vladala prava pomama za svime što je imalo veze s Ukrajinom (odnosno 'Malorusijom' kako su je često s visoka nazivali Rusi). Kraj vladavine Katarine II., obilježilo je ponovno pripajanje Ukrajine majčici Rusiji, "pa je sve što je bilo u vezi s njom, za tadašnje Ruse bilo nešto neobično, egzotično" (Šovary, 1950b: 874). Taj trend nije promakao Gogolju, stoga on piše majci u Soročince i moli ju za što više podataka o tamošnjim običajima, vjerovanjima, legendama, narodnim pričama i slično:

[iz pisma majci od 30. travnja 1829.] U tvom slijedećem pismu očekujem opis cjelokupne odore seoskog đakona, od ogrtača pa sve do čizama, zajedno sa starim nazivima svih stvari koje su rabili najtradicionalniji, najstariji i najmanje promijenjeni Malorusi (...). Također i par riječi o koledanju, o Ivanu Krstitelju, o vodenim vilama. Ako uz to, postoje i kakvi duhovi ili kućni goblini, onda i o njima, što je točnije moguće, njihovi nazivi i čime se bave; među običnim pukom mnogo je vjerovanja, strašnih legendi, tradicija, raznih anegdota i tako dalje. (Fanger, 1979: 88)⁶

⁴ Modu fantastike započeo je početkom devetnaestog stoljeća njemački književnik Ernst Theodor Hoffmann fantastične pripovijesti "Vitez Gluck", "Zlatni lonac" i dr.)

⁵ (...) the cycle was written at a time when Russian literature was flooded with imitations of English, French, and German writers (...)

⁶ The letter to his mother (30 April 1829) reporting the general interest in things Ukrainian in Petersburg contains urgent requests for details: In your next letter I expect descriptions of the full costume of a village deacon, from outer clothing to the very boots, along with the names by which everything used to be called by the most traditional, the oldest, the least changed of Little Russians (...) Also a few words about caroling, about St. John the Baptist, about water nymphs. If there are, besides, any spirits or house goblins, then about them, as precisely as possible, with their names and what they do; among the simple people there are a great many beliefs, terrifying legends, traditions, various anecdotes, and so on.

Gogolj je čini se doista 'imao nos' za posao. *Večerima* je "pogodio 'malorusku' (ukrajinsku) struju što je zahvatila rusku publiku" (Lauer, 2009: 93) te ponudio Rusima sliku Ukrajinaca kakvu su priželjkivali: "Predodžba o 'maloruskom' povezivala se u Velikorusa s humorom i uživanjem u pjevanju, starim pučkim običajima, legendama i magijskoj tradiciji Ukrajinaca. Njihov je jezik smatran rustikalnim, komično obojenim dijalektom ruskoga" (ibid). Preuzevši tako na sebe ulogu posrednika između ukrajinske tradicije i ruske publike, Gogolj je postigao književnu slavu. Drugim riječima, "prigrlivši svoje ukrajinsko naslijeđe, postao je ruskim piscem" (Fanger, 1979: 88)⁷.

Večerima se, dakle, Gogolj etablirao kao novo ime na književnoj sceni. Kritika se o njemu izražavala vrlo pohvalno, iako ga je, primjećuje Fanger, često pogrešno etiketirala kao zabavljača ili etnografa, dok je prodaja išla i više nego zadovoljavajuće (1979: 93). Nekoliko godina kasnije uslijedila je zbirka *Mirogorod* (1835). Iako koncipiran i u podnaslovu najavljen kao nastavak *Večeri*, *Mirogorod* predstavlja odmak od dotadašnjeg romantičarskog raspoloženja te "otvara novu etapu u Gogoljevu stvaralačkom razvoju" (Šovary, 1950a: 513). Uz izuzetak pripovijetke *Vij* koja jedina ostaje unutar fantastičko-romantičarske tradicije, ovdje je riječ o "novel[ama] sa suvremenom tematikom iz života sitne ukrajinske vlastele, a ispriповijedane su one s mnogo ironije i humora koji redovno izaziva u čitaoca ne smijeh, nego tugu, pa već ovdje nalazimo zametke karakterističnog Gogoljeva 'smijeha kroz suze'" (Flaker, 1986: 69). U *Mirogorodu* se Gogolj približava tradiciji realizma, okreće socijalnoj problematici i "prelazi na prikazivanje grube životne proze" (Šovary, 1950a: 513). S obzirom na to da su ponikle na tradiciji ukrajinskog folklora i oralne književne tradicije, te da su likovi i lokaliteti koje opisuju specifično ukrajinski (odnosno 'maloruski'), pripovijesti iz spomenute dvije zbirke vrlo se često svrstavaju na zajednički nazivnik tzv. 'ukrajinskih pripovijesti'.

3.1. GOGOLJ I BAJKE

3.1.1. TIRANSKE ŽENE I NAIVNI MUŽEVI

Mnogi su se književni teoretičari i povjesničari književnosti bavili pitanjem braka unutar Gogoljevog opusa. Većina njegovih junaka (poput samog autora) nije pretjerano entuzijastična kad je riječ o ženidbi.

Gotovo svi ženici u njegovim djelima bježe od svojih nevjesta: Kovalev u *Nosu* (kako da se ženi bez nosa?!); Podkolesin u *Ženidbi* (što je možda najspektakularnije bježanje – kroz prozor); Hlestakov u *Revizoru* (odlazi tobože po očev blagoslov); Čičikov u *Mrtvim dušama* (odlazi teatralno, u kočiji); Ivan Fedorovič i u snu, pravoj noćnoj mori, odbija ženidbu (*Ivan Fedorovič Špon'ka i njegova tetka*). (Vojvodić, 2006: 196)

Iako Gogolj uglavnom na direktan ili indirektan način zaobilazi temu braka (Vojvodić, 2006: 197) ipak ju ne može u potpunosti ignorirati. Tako (naročito u ranim pripovijestima) u njegovom opusu nailazimo i na prikaze svadbi (o čemo biti više riječi kasnije) i bračnog života. No, dok su svadbe popraćene pretežno vedrom i optimističnom atmosferom, bračni parovi s nešto duljim 'stažem' u pravilu su

⁷(...) by embracing his Ukrainian heritage, he became a Russian writer.

poprilično nesretni. Zanimljivo je da je u većini Gogoljevih brakova žena ta koja "nosi hlače" dok je muškarac primoran pokoravati se njenim zapovijedima, nerijetko i trpjeti uvrede, pa čak i fizičko zlostavljanje. U svojoj studiji o baroknom naslijeđu kod Gogolja Gavriel Shapiro izdvaja *vertep* (ukrajinsko pučko kazalište lutaka) kao važan izvor motiva i likova za Gogolja. Preteče komičnog para koji sačinjavaju gundava, lukava žena i njen naivni, pokorni partner a na koje nailazimo primjerice u "Soročinskom sajmu" (Hivra i Solopij Čerevik), "Majska noć ili Utopljenica" (seoski knez i svastika) i "Badnjoj noći" (Soloha i njeni udvarači, kum i njegova supruga), Shapiro pronalazi u tipskih likovima lutkarskog kazališta:

Prototip Gogoljeve prepredene žene, ljubavnice *dijaka* (đaka) ili njemu sličnih likova, predstavlja bjeloruska *betlejka*. Žena je nevjerna svome suprugu, ponekad je on fizički zlostavlja, ali na kraju uvijek bude po njezinom. Sličan lik nalazimo i u jednoj ukrajinskoj međuigri: Ciganka želi svog lijenog muža zamijeniti novim i mlađim. Primjer ovakve nevjerne i mrzovoljne žene jest Hivra, junakinja *Soročinskog sajma*, prve pripovijesti u *Večerima*. U istoj zbirci, u pripovijesti *Badnja noć* nailazimo na sličan lik, Solohu, kojoj polazi za rukom nadmuri sve svoje udvarače. (...) lik naivnog muža kojeg žena drži pod papučom dobro je poznat u poljskoj *šopki*. (...) Gogoljeva su djela prepuna takvih naivaca. Najpoznatiji od njih, Solopij Čerevik, pojavljuje se u *Soročinskom sajmu*. Njegova ga supruga Hivra vara sa svećenikovim sinom (...) (1993: 55–56).⁸

U Gogoljevim pripovijetkama često nailazimo na tip žene koja, poput Hivre, zna da svog muža "spretno drži u rukama, kao što je on držao uzde svoje stare kobile" (Gogolj, 1990: 10). Ovakve autoritativne žene redovito grde i vrijeđaju svoje muževe. Hivra svog Solopija časti nazivima kao što su: "blesane jedan" (ibid: 16), "prazna tikvo!" (ibid: 17), "onaj moj šmokljan" (ibid: 19), "ludo jedna" (ibid: 28); svast u "Majskoj noći" kneza naziva budalom i "jednooki[m] sotonoo[m]" (ibid: 71). No u većini se slučajeva napad na supruga (odnosno partnera) ne ograničava samo na verbalno. Gogoljevi naivci nerijetko dobivaju i batine: tako preplašeni Solopij pokriva glavu rukama jer očekuje "da će ga njegova razljučena bračna družica bez oklijevanja šcepati za kosu svojim supruškim pandžama" (ibid: 17), dok se crkvenjak u "Badnjoj noći" boji i pomisliti što bi se desilo kad bi za njegove posjete Solohi saznala "njegova bolja polovica koja je i onako njegov negda debeli perčin već posve stanjila svojom strašnom rukom" (ibid: 112). Crkvenjakovu sudbinu dijeli i kum, koji je "skoro uvijek odlazio od kuće s modricama ispod očiju" (ibid: 123) i koji, u komičnoj borbi koja se vodi oko vreće za koju se pretpostavlja da sadrži odojka, dobiva "šakom u podbradak" (ibid) i žaračem po leđima. U kategoriju autoritativnih žena u Gogoljevim pripovijetkama mogli bismo ubrojiti i Vasilisu Kašporovnu iz pripovijesti "Ivan Fjodorovič Šponjka i njegova tetka". Iako joj nedostaje naivni partner, Vasilisa je po karakteru i sposobnostima prilično bliska

⁸ The prototype of Gogol's shrewish woman, the parampur of the *diak* or the characters related to him, can be found in the Belorussian *betleika*. The woman is unfaithful to her husband and sometimes suffers from his beatings, but in the end she always prevails over him. A related personage appears in a Ukrainian interlude: a Gypsy woman, fed up with her lazy husband, is seeking a newer, younger one. An unfaithful and ill-tempered woman like this appears in Gogol's first tale of the *Evenings* cycle, 'The Fair at Sorochinty', in the image of Khivria. In the same cycle, we meet in 'Christmas Eve' a somewhat similar character in Solokha, who manages to outmaneuver all her suitors. (...) a simpleton henpecked by his wife, is well known in the Polish *szopka*. (...) Such simpletons also populate Gogol's works. The best-known example, Solopii Cherevik, appears in 'The Fair at Sorochinty.' His wife Khivria cuckolds him with the priest's son (...)

Hivri ili kumovoj ženi: fizički se obračunava s muškarcima, krupne je građe, psuje, bavi se 'muškim' poslovima poput lova, tuče slugu i životinje. Ona je, dakle, više muškarac nego žena, pa u tom kontekstu njezino ime možemo čitati kao svojevrsno poigravanje ili čak izokretanje konvencija bajki: muškobanjasta i aktivna Vasilisa Kašporovna svojevrsni je antipod pasivnoj ljepotici iz bajke Vasilisi Prekrasnoj.

Osim *vertepa*, i bajke obiluju nimalo harmoničnim bračnim parovima. Najpoznatiji takav primjer zasigurno je *Bajka o ribaru i ribici* koju je iz narodne tradicije preuzeo i obradio i sam Puškin. Vječito nezadovoljna starica tjera supruga da se neprestano vraća zlatnoj ribici kojoj je pošteđio život, svaki put sa sve većim zahtjevima. Ova "svadljivica stara" (Puškin, 1986: 46) viče i otresa se na svog pomirljivog supruga, vrijeđa ga ("Prostačino jedna i budalo!", *ibid*: 44), "Gle budale! prostačine glupe!" (*ibid*: 47), "seljačino jedna", *ibid*: 48), dok svoje slugu "nemilice tuče" (*ibid*: 47). Vapaj očajnog starca: "Što da radim sa prokletom babom?" (*ibid*: 51) podsjeća na očaj Solopija Čerevika u *Soročinskom sajmu*: "Ej, gospode bože moj, zašto si nas tako pokarao! I onako već ima na svijetu dosta svakojakog smeća, a ti nam još i žene naprtio!" (Gogolj, 1990: 17). No koliko god privatno negodovali i žalili se, naivni se muževi na kraju ipak pokoravaju svojim (uvjetno rečeno) boljim polovicama. Ako se i pokušaju usprotiviti, kao primjerice Fedot u "Priči o zloj mačehi", njihova pobuna brzo biva ugušena: "Fedot je viknuo na ženu no ona je uhvatila metlu, pastorka žarač i bacile se na njega. Starac se preplašio i složio se da Anušku odveze u šumu" (*Ruske bajke I*, 1990: 72). Možemo pretpostaviti koliki je strah u kojem ti muškarci žive kad radije ostavljaju vlastitu djecu u šumi nego ulaze u konflikte sa svojim suprugama. U bajkama kao što su *Djed Mraz (Morozko)* ili *Kćerka i pokćerka (Daughter and Stepdaughter)*, muževi se ni ne pokušavaju suprotstaviti ženinoj volji: "Starac je tugovao i plakao, no znao je da mu nema pomoći; njegova žena uvijek je radila po svome" (*Djed Mraz*)⁹; "Što je drugo mogao? Učinio je što mu je žena rekla (...)" (*Kćerka i pokćerka*)¹⁰. Motiv oca koji na mačehin nagovor izbacuje svoje dijete iz kuće nalazimo i u Gogoljevoj "Majskoj noći": "Peti dan sotnik istjera svoju kćerku bosu iz kuće i ne dade joj ni korice kruha na put. (...) 'Upropasti, oče, rođenu kćerku svoju! Vještica ti upropastila grešnu dušu! Bog da ti prosti' (...)" (Gogolj, 1990: 55).

3.1.2. PREKRASNE DJEVOJKE I NAOČITI MLADIĆI: VANJSKI IZGLED LIKOVA

Kad bismo morali izdvojiti jednu osobinu koja povezuje gotovo sve junakinje iz bajki, nešto što sve one imaju zajedničko, jedna od prvih stvari koje bi nam pale napamet je svakako njihova ljepota. Od Snjeguljice i Pepeljuge do Trnoružice i Matovilke sve su te djevojke izuzetne ljepotice – štoviše, toliko su prekrasnog izgleda da je junaku (nerijetko kraljeviću) dovoljan samo jedan pogled da se u njih zaljubi. Često ne saznajemo niti ime junakinje, ali doznajemo da je, primjerice "bajna, mila / I čarobna kao vila" (Puškin, 1986: 31), "svijetla kao zora rana" (*ibid*: 81), "tako lijep[a] da su se svi za nju otimali" (*Ruske bajke I*, 1990: 24), "takva ljepotica da je se ne može ni opisati ni narisati" (*ibid*: 41–42), "takva ljepotica kakvih ni u priči nema" (*ibid*: 54), "krasna djevojka" (*Ruske bajke II*, 1990: 23), "mlada i lijepa" (*ibid*: 42), ukratko: neusporedive i neopisive ljepote.

⁹ The old man grieved and wept but knew that he could do nothing else; his wife always had her way.

¹⁰ What could he do? He did as the woman said (...)

Štoviše, pridjevak "Prekrasna" često postaje satavni dio junakinjog imena, primjerice Marfa Prekrasna Zlatna ("Vjerni Oron"), Anastasja Prekrasna ("Tri carstva"), Svjetlana Prekrasna ("Svjetlana Prekrasna"), Nastasja Prekrasna ("Dva Ivana"), Jelena Prekrasna ("Kupljena žena", "Kraljevna žabica" ("The Princess Frog")), Elena Prekrasna ("Ivan carević i sivi vuk" ("Ivan Tsarevich and the Grey Wolf")). Kraljevog upravitelja u bajci *Fedot strijelac* toliko osupne ljepota strijelčeve žene da se on

iste minute (...) izgubi, i nije znao zašto je došao: pred njim je bila takva krasotica, da cijeli svoj vijek ne bi od nje oči odvojio, samo bi je gledao i gledao! (...) i u snu i na javi mislio je samo o prekrasnoj strijelčevoj ženi. I kada jede, i kada ne jede, i kada pije, i kada ne pije, samo mu se ona prikazuje! (...) Tko je vidi, mladić ili starac, svaki bi se bezglavo zaljubio. (*Ruske bajke II*, 1990: 63)

Mlada kćer cara Graška i carice Mrkve u bajci "Ivica budalica" ("Ivanushka the Simpleton") toliko je lijepa "da bi se sunce zarumenilo kad bi ga ona pogledala, dok se mjesec, i sam pretjerano stidljiv, skrivao od njenih očiju"¹¹. Prekrasne su i mlade djevojke u Gogoljevim pripovijestima: Gricko bi dao "cijelo svoje imanje" da može poljupiti ljepušu kćerku Solopija Čerevika u "Soročinskom sajmu" (Gogolj, 1990: 11), a Pidorka iz "Ivanjske noće" takva je ljepotica da to ne mogu osporiti ni druge pripadnice ljepšeg spola:

(...) a sami znate da je ženskoj (...) lakše poljubiti vruga nego drugu žensku nazvati ljepoticom – dakle pripovijedala mi je da je ta kozakinja imala oble, jedre i rumene obraze kao mak (...) obrve da su joj bile kao crvene uzice (...) ustašca njena, za kojim su ondašnjoj mladačariji rasle zazubice, upravo su bila stvorena da pjevaju slavujске pjesme; da joj je kosa, crna kao gavranova krila i mekana kao mladi lan (...). (ibid: 39)

Oksana iz "Badnje noći" po svojoj je ljepoti poznata ne samo u Dikanjki i obližnjim selima, već i mnogo šire: "Oksani još nije bilo prošlo ni sedamnaest godina, a već se skoro na cijelom svijetu, i s one strane Dikanjke i s ove strane Dikanjke, govorilo samo o njoj. Momci su jednoglasno izjavili da u selu nikada ljepše djevojke nije bilo, niti će biti" (Gogolj, 1990: 101). "Svjetlooka ljepotica" (ibid: 52) Hana iz "Majske noći" također privlači na sebe sve muške poglede u selu. I sestre Gigorija Grigorijeveiča u pripovijesti "Ivan Fjodorovič Šponjka i njegova tetka" "vrlo su lijepe gospođice, osobito ona plavojka" (ibid: 199), dok je mlada gospođica iz "Vija" "ljepotica, kakvu svijet još nije vidio. Teško da su se ikada crte lica složile u tako ozbiljnu i ujedno skladnu ljepotu" (ibid: 378). No Gogoljeve su ljepotice često i te kako svjesne vlastite ljepote. Oksana najviše vremena provodi pred ogledalom, zanoseći se vlastitim izgledom i odjećom:

Kad joj je otac otišao, još se dugo dotjerivala i prenemagala pred malim ogledalom u kositrenu okviru i nije mogla da se nagleda sebe. (...) 'Ah, kako sam lijepa! Divna! Kakvu ću ja radost pružiti onome kome budem žena! Kako će moj muž uživati u meni. Bit će izvan sebe. Ugušit će me poljupcima! (...) Ah, momci, jesam li ja vama par? Pogledajte me,' nastavi ljepuša koketa, 'kako gipko hodam (...) A kakve vrpce imam na glavi! Dok ste živi, nećete vidjeti raskošnije gajtane! Sve mi je to nakupovao moj otac, da me oženi najljepši momak na svijetu! (...) Nato sjedne na klupu i nanovo pogleda u ogledalo, te

¹¹ She was such a beautiful maiden that the sun blushed when she looked at it, and the moon, altogether too bashful, covered itself from her eyes.

uzme popravljati pletenice na glavi. Zatim pogleda vrat, novu košulju izvezenu svilom, i istančan osjećaj zadovoljstva samom sobom izrazi joj se na ustima, na svježim obrazima i odsijevne joj u očima. (ibid: 102–103)

Paraska također promatra vlastiti odraz u ogledalu dok razmišlja o izabraniku svoga srca. Pozicionirane pred ogledalom u kojem pogledom traže potvrdu vlastite ljepote, Gogoljeve junakinje repliciraju poziciju lijepa ali ohole maćeha iz *Bajke o mrtvoj carevni i sedmorici junaka* (ruska inačice *Snjeguljice i sedam patuljaka*) koja tu istu potvrdu može zatražiti verbalno:

Zrcalo u svojoj sobi
 Sa mirazom ona dobi,
 A ogledalo to malo
 S njom govoriti je znalo.
 Samo s njim je ona bila
 Vedra, vesela i mila,
 S njime bi do rane zore
 Mogla vodit razgovore.
 "Zrcalo, ti ne znaš laži,
 Istinu mi živu kaži:
 Da nijedna nije druga
 Ljepotom mi niti sluga."
 Odgovor joj ono daje:
 "Najljepša si, istina je,
 Nijedna ti nije druga
 Po ljepoti niti sluga."
 Carica se na to smije,
 Uvija se poput zmije
 Sebi podmigne, koketa,
 Sretna prstima pucketa,
 Čitava se straga, sprijeda
 U zrcalo svoje gleda. (Puškin, 1986: 56–57)

Propp primjećuje kako se junakinja u bajci "nikada (...) točno ne opisuje. (...) Samo se jedna crta njezina oblička u ruskoj bajci češće spominje – to je njezina zlatna kosa (...)" (1990: 452). Ova nam je opservacija posebice zanimljiva i korisna u kontekstu komparacije s Gogoljem. Naime, i u bajkama i u Gogoljevom opusu nailazimo na dva tipa djevojaka (uzmemo li u obzir boju kose kao razlikovni kriterij): crнке i plavuše (odnosno djevojke zlatne kose). Zlatnu kosu imaju primjerice Vasilisa Prekrasna ("Ivan i Žar-ptica"), junakinja bajke "Zlatna kosa" ("The Golden Hair") i Marfa Prekrasna ("Vjerni Oron") dok su crнке snježne djevojke ("Snježna djeva" ("The Snow Maiden") i "Mala snježna djevojčica" ("Little Snow Girl")) i mršava djevojka u bajki "Tuga". Grigorij Grigorijevič u Gogoljevoj pripovijesti "Ivan Fjodorovič Šponjka i njegova tetka" ima dvije sestre: jednu plavojku, drugu crnku. Crnu kosu imaju i Paraska, Pidorka i Oksana, dok zlatna kosa krasi glavu pani Katerine.

Nadalje, i kod Gogolja i u bajkama primjećujemo da muški likovi, dakle junaci, po ljepoti nimalo ne zaostaju za djevojkama kojima udvaraju. Osim što su hrabri i snalažljivi, brojni carevići i ini mladići u bajkama frekventno se opisuju kao prelijepi i prekrasni. Na kraju bajke "Po štukinoj zapovijedi" ("Emelya and the Pike") junak postaje "mladić lijep kao nebo u zoru, najljepši momak koji je ikada živio"¹², dok naslovni junak bajke "Ivica budalica" postaje toliko privlačan da se "čak ni u bajkama ne može naći tako zgodna mladića"¹³. Naočito je i Paraskinin udvarač u "Soročinskom sajmu": "Ljepotici nije moglo da izmakne njegovo preplanulo, ali ugodno lice i vatrene oči, koje kanda su htjele prodrijeti kroz nju (...)" (Gogolj, 1990: 11), dok siromašni Petrus iz "Ivanjske noći", izgledom nadmašuje sve ostale momke u selu: "(...) kad bi se obukao u novi zobun, opasao crvenom tkanicom, na glavu nataknuo crnu jagnjeću šbaru s kićenim modrim dancem, pa da mu onda pripašeš tursku sablju i u jednu ruku daš bič, a u drugu lijepu okovanu lulicu – sve bi ondašnje momke zadjenao za pojas" (ibid:39). I kovač Vakula iz "Badnje noći" osim kao vrstan kovač i slikar slovi i kao pravi ljepotan: "Teško da bi se i u drugom selu našao takav pristao momak, kakav je bio kovač!" (ibid: 135).

3.1.3. DOBRE PASTORKE I ZLE MAĆEHE

Jedan od razlikovnih karakteristika bajke kao književnog oblika jest naglašena crno-bijela karakterizacija likova. Da se poslužimo Proppovom terminologijom, s jedne strane imamo krug, pojednostavljeno rečeno, 'dobrih' likova koji se uglavnom konstituira oko junaka (careva kći i njen otac, pomoćnik, darivaoc), kojem je suprotstavljen krug 'zlih' likova, koji čine protivnici, odnosno štetočine (dakle "negativci") i eventualno lažni junak¹⁴. Ovakva oštra dihotomija između 'dobrih' i 'loših' posebno je naglašena kad su u pitanju ženski likovi. Valja pri tom napomenuti da obje spomenute kategorije nužno uključuje i niz drugih osobina. Tako je, primjerice, dobra djevojka uvijek još k tomu i lijepa, poslušna i pasivna, dok su zle kraljice, vještice i sl. često stare, neprivlačne ali i aktivne. Ovdje nećemo ulaziti u detaljnije feminističko čitanje bajki budući da to nema direktne veze sa temom ovog seminarskog rada.

Slijedeći primjeri služe kao ilustracija dihotomije dobro – zlo, lijepo – ružno, mlado – staro prisutne u deskripciji i karakterizaciji ženskih likova u bajkama:

- "kuharica, tkalja stara" (Puškin, 1986: 9) i "Babariha bezočnica" (ibid: 10) nasuprot lijepe i mlade carice u "Bajci o caru Saltanu"
- "ohola, na sve kivna" (Puškin, 1986: 56) koketna kraljica i "umiljata, ljupka, krotka" djevojka u "Bajci o mrtvoj carevni i o sedmorici junaka"
- "starije sestre-zlotvorke" (*Ruske bajke I*, 1990: 38) i "tiha, uljudna" (ibid: 35), "lijepa i kulturna" (ibid: 39) Tanjuška u bajci "Sočna jabučica–zlatna zdjelica"
- frekventan motiv suprotstavljanja lijene i neposlušne pokćerke i dobre, uslužne kćeri, pri čemu jedna biva kažnjena a druga nagrađena od strane nekog fantastičnog

¹² Emelya turned into a youth as fair as the sky at dawn, the handsomest youth that ever was born.

¹³ Even in fairy tales there are never such handsome fellows (...)

¹⁴ Termini preuzeti iz Proppove *Morfologije bajke* (1982)

bića (npr. "Priča o zloj maćehi", "Dvanaest mjeseci" ("Twelve Months"), "Djed Mraz", "Kćerka i pokćerka")

- suprotstavljanje ružnih, umišljenih i lijelih starijih (polu) sestara i mlađe, lijepe djevojke koja bez pogovora ispunjava sve njihove naredbe i hirove, primjerice u bajci "Krošečka-Havrošečka", gdje naslovna junakinja služi tri kćeri, Jednooku, Dvooku i Trooku, koje "znaju samo sjediti ispred ulaza, na ulicu gledati, a Krošečka-Havrošečka za njih radi, njih i oblači, njima tkal [sic] i šiva, a lijepu riječ nikada ne čuje. To ju najviše boli, za sve je dobra osim za pozdrav i malo ljubavi" (*Ruske bajke I*, 1990: 92); sličnu situaciju nalazimo u bajkama "Darjuška-prljavica", "Perce Finista sivog sokola" i sl.

Pomnije čitanje Gogoljevih 'ukrajinskih' pripovijesti otkriva sličnu dihotomiju među ženskim likovima: svakoj mladoj, lijepoj djevojci suprotstavljena je agresivna, mrzovoljna starija žena, u pravilu vještica, pa makar i nominalno (starije žene koje maltretiraju svoje muževe drugi likovi vrlo često nazivaju vješticama, čak i đavolima):

- "Soročinski sajam": Paraska... mlada ljepotica, znatiželjna, bezbrižna, pomalo i naivna

vs.

Hivra... "goropadna" (Gogolj, 1990: 10), surova, "krupna kaćiperka" (ibid: 11), "đavo" (ibid), "stogodišnj[a] vještic[a]" (ibid), "star[a] vještic[a]" (ibid: 18)

- "Ivanjska noć": Pidorka... ljepotica, pobožna, brižna

vs.

vještica... "stara đavolic[a]" (Gogolj, 1990: 43), "stara baba lica namežurana kao pečena jabuka, sva zgrbljena" (ibid), krvoločna, zla

- "Majska noć ili Utopljenica": Hana... "svijetlooka ljepotica" (Gogolj, 1990: 52) pastorka... lijepa, poslušna, radišna

vs.

maćeha / vještica... lijepa ali opaka, krvoločna, zla

- "Badnja noć": Oksana... lijepa, umišljena

vs.

Soloha... "ni lijepa, ni ružna" (Gogolj, 1990: 105), lukava, proračunata kumova žena... agresivna, mrzovoljna, svadljiva

Specifičnu podkategoriju unutar relacije dobri – zli ženski likovi čine maćeha i pastorka. Najveći broj bajki završava ženidbom, no velik dio ih i počinje na taj način: narativ nas upoznaje s udovcem (u pravilu otac jedne kćeri) koji se iz određenog, nenavedenog razloga odluči ponovno oženiti. Nova supruga je često lijepa (npr. novopečena carica u "Bajci o mrtvoj carevni i sedmorici junaka" je "carski krasna, / Uska struka, vita stasa, / Bijele puti, lica divna" (Puškin, 1986: 56)), nerijetko i sama udovica sa jednim ili dva (u pravilu ženska) djeteta. Konvencije bajke zahtijevaju

da i maćeha i njeni eventualni potomci budu zli, te da im je primarna motivacija na ovaj ili onaj način poniziti pokćerku, odnosno polusestru. U "Priči o zloj maćehi" seljak Fedot ženi se "zlom ženom koja je imala isto takvu kći" (*Ruske bajke I*, 1990: 71). Feodotova kćer Anuška postaje im sluškinjom, no iako se svesrdno trudi ne bi li udovoljila svim maćehinim prohtjevima, biva izbačena iz kuće i protjerana u šumu. Maćeha u "Babi Jagi" šalje pokćerku ozloglašenoj vještici ne bi li je ova pojela, dok kraljica u "Bajci o mrtvoj carevni i sedmorici junaka" u lijepoj pokćerki vidi konkurenciju te je odluči smaknuti. Maruška u bajci "Dvanaest mjeseci" bez pogovora obavlja i najteže poslove koje joj zadaju maćeha i polusestra Helena: "Čistila je sobe, kuhala, prala, šila, tkala, plela, donosila sijeno, muzla krave, sve to bez ikakve pomoći. (...) Helena se za to vrijeme samo odijevala u najbolje haljine i odlazila sa zabave na zabavu. No Maruška se nikada nije žalila. Prijekore i pogrde majke i sestre podnosila je s osmijehom na licu, strpljivošću janjeta"¹⁵. Interesantno je da u bajkama gotovo i nema bioloških majki. Ponekad na početku bajke saznajemo da su umrle, no najčešće o njima neme niti spomena. Djeca se češće posvajaju nego rađaju; žena dobiva dijete ili udajom za muškarca koji već ima vlastitu djecu, ili posredstvom čarolije (primjericu u bajci "Snježna djeva" oživljava kip od snijega koji su napravili drvosječa i njegova supruga). I kod Gogolja majke slabo figuriraju. U pripovijestima o djedu Fome Grigorijeviča pojavljuje se djedova supruga s djecom, u "Ivanu Fjodoroviču Šponjki" majka Grigorija Grigorijeviča, u "Strašnoj osveti" pani Katerina sa svojim sinčićem, a u "Badnjoj noći" vještica Soloha i sin joj Vakula. Napomenimo kako je u prva dva slučaja riječ o sporednim likovima. S druge pak strane, ne doznajemo ništa o majkama drugih junakinja: Oksane, Paraske, Hane, Pidorke... Što se pak maćeha u Gogoljevim pripovijestima tiče, nalazimo ih u "Soročinskom sajmu", u liku Hivre, te u "Majskoj noći", u umetnutoj pripovijesti o pastorki-utopljenici. Mrzovoljna Hivra najprije ne želi da Solopij povede Parasku na sajam, a zatim se protivi njenoj udaji za Gricka. Sama će se Paraska požaliti na nju: "Maćeha radi sve što ona hoće; zar ne mogu i ja činiti što hoću? (...) Kad je kasnije negdje sastanem – neću je ni pozdraviti, pa makar pukla od jeda. Ne, maćeho, dosta si tukla svoju pastorku! Prije će pijesak izrasti na kamenu i prije će se hrast sagnuti nad vodu kao vrba, negoli ću se ja sagnuti pred tobom!" (Gogolj, 1990: 32)¹⁶. Nova sotnikova supruga u "Majskoj noći" vrlo je lijepa ali i vrlo okrutna. Pastorku tjera da "nosi vodu i mete kuću kao prosta seljakinja i da se ne pokazuje u gospodskim odajama" (ibid: 55), čak je pokušava zadaviti, a naposljetku nagovara supruga da je izbaci iz kuće.

Zaključno, napomenimo kako su junakinje u bajkama međusobno vrlo slične, štoviše, kao što je to zamjetio Propp koji čak govori o funkciji careve kćeri, možemo ih međusobno zamjenjivati a da to nimalo ne utječe na sadržaj same bajke. I Pepeljuga

¹⁵ She cleaned out the rooms, cooked, washed, sewed, spun, wove, brought in the hay, milked the cow, and all this without any help. (...) Helen, meanwhile, did nothing but dress herself in her best clothes and go to one amusement after another. (...) But Marouckha never complained. She bore the scoldings and bad temper of mother and sister with a smile on her lips, and the patience of a lamb.

¹⁶ Paraska ovdje reproducira poziciju Aljonuške u bajci "Sestrica Aljonuška". Djevojku i njenog brata staratelj izbacuje iz kuće, no nakon što sazna da se Aljonuška udala za bogatog vlastelina, poziva ih u goste i časti. Djevojka odbija njegovo gostoprinstvo kao i pokušaj pomirenja: "E, prijatelju, kada sam ja bila siromašnija ti me nisi hranio, ni pojiio, sa dvora si me otjerao. (...) siročice se ne smije vrijeđati! Tako su se i rastali - Staratelj i siročići se više nisu sreli." (*Ruske bajke I*, 1990: 70)

bi se u kući sedmorice patuljaka prihvatila čišćenja, dok svaka zatočena kraljevna sjedi i čeka svog spasitelja, zvala se ona Matovilka, Trnoružica ili Marfa Prekrasna. Junakinje u bajkama, dakle, nisu individualizirane, drugim riječima, niti jedna od njih nema nekih specifičnih, samo njoj svojstvenih karakteristika koje bi ju izdvojile od ostalih. Isto, primjećuje Vojvodić, vrijedi i za ženske likove kod Gogolja: "U Gogoljevim djelima (...) ne postoji ni jedna junakinja koju bismo mogli izdvojiti zbog njezine posebnosti. Junakinje se opisuju općenitim frazama, a nerijetko su (...) određene funkcionalno (majka, kći, djevojka, supruga), često ne znamo ni kako su odjevene" (2006: 198–199).

3.1.4. SVADBENO SLAVLJE

Kao što smo već napomenuli u prethodnom poglavlju, većina Gogoljevih junaka spremna je na razne ekstremne postupke ne bi li se spasili od bračnog jarma. Podkolesin u komediji "Ženidba" radije će skočiti kroz prozor i trčati po ulici bez šešira na glavi negoli stati pred oltar. No za ukrajinske pripovijetke vrijedi upravo suprotno. Tamo će junaci učiniti sve, čak se spetljati sa samim nečastivim, kako bi zadobili ruku voljene djevojke. Golopupenkov sin sklapa nagodbu s lukavim Ciganinom, Petrus Sirotan pomaže đavlu u ljudskom liku i čak počinjava ubojstvo, Levko traži prurušenu vješticu među utopljenicama, a Vakula leti do Petrograda na đavolovim leđima kako bi nabavio caričine cipelice. Ovakvi spektakularni pothvati čija je svrha, smatra Propp, iskušavanje junaka (1990: 471), neizostavni su dio repertoara bajki. Bili oni seljaci, trgovci ili prijestolonasljednici, junaci moraju izvršiti najfantastičnije zadatke kako bi dokazali da su dostojni mladih ljepotica, pa tako, primjerice, seljakov najmlađi sin Ivan mora sagraditi leteći brod, donijeti živu i mrtvu vodu, pojesti dvanaest pečenih volova i dvanaest hljebova kruha te provesti noć u parnoj kupelji ("Leteći brod" ("The Flying Ship")). Ivica budalica skače kroz trideset i dva obruča ne bi li dosegao kraljevnu skrivenu u visokoj kuli ("Ivica budalica"), a Fedot strijelac donosi zlatne jelenje rogove te odlazi Tamo-ne znam kamo, kako bi caru donio To-ne znam što ("Fedot strijelac"). Činjenica da ukrajinske pripovijetke predstavljaju jedini dio Gogoljevog opusa koji ženidbi pridaje pozitivan predznak vrlo jasno upućuje na vezu s bajkama, gdje je završna formula "oženili [su] se i počeli sretno živjeti" (*Ruske bajke I*, 1990: 47) gotovo imperativ. Ako svadba i izostane, priča ipak ima sretan kraj za glavnog junaka, kako u bajkama (npr. "Priča o Aljoši Popoviču", "Zmaj i Ciganin", "Terjoša" ("Teryosha") i dr.), tako i kod Gogolja ("Izgubljeno pismo", "Začarano mjesto")¹⁷. Na koncu, dodajmo kako, iako u vrlo maloj mjeri, bajke poznaju i nesretan kraj. "Pohlepna starica" završava transformacijom starog bračnog para u medvjede, malu antropomorfnu žemlju proždire lisica ("Mala žemlja" ("The Little Round Bun")) a djevojka od snijega rastapa se s pojavom prvog proljetnog sunca ("Sniježna djeva"). Nesretan kraj pogađa i Gogoljeve junake u pripovijestima "Ivanjska noć" i "Vij".

¹⁷ Pripovijest "Ivan Fjodorovič Šponjka i njegova tetka" ne možemo smjestiti niti u jednu od navedenih kategorija iz jednostavnog razloga što je nedovršena. Šponjkin san u kojem se otkriva njegov strah od ženidbe povezuje ga s junacima kasnijih Gogoljevih djela, poput već spomenutog Podkolesina ili Kovaleva (*Nos*), no uspijeva li on naposljetku prevladati taj svoj strah (za pretpostaviti je, uz svesrdnu podršku tetke Vasilise) ili ne, možemo tek spekulirati.

Da bi se ljubav rasplamsala, u bajci je dovoljan jedan jedini pogled, a ponekad niti toliko. Junak se može zaljubiti u lijepu carevnu već samo slušajući opise njene ljepote ili pjesme skladane u njenu čast. Ljubav na prvi pogled rađa se i između Paraske i Gricka u Gogoljevom "Soročinskom sajmu". No put od zaljublivanja do svadbe redovno je dugotrajan i prepun najrazličitijih prepreka i poteškoća. Potencijalni ženik često nailazi na neodobranje od strane budućeg punca, ili pak same nevjeste. Otac Jelene Prekrasne smatra da trgovčev sin Ivan nije dovoljno dobar za njegovu kćer: "Otac je vikao na nju: 'Kako si to zamislila, udati se za trgovčeva sina!' Zatvorio ju je u kulu i tamo je dobivala samo kruh i vodu" (*Ruske bajke II*, 1990: 38), no smekša ga vijest da je mladić u dalekom kraljevstvu izabran za cara: "A kralj je već čuo da je trgovčev sin izabran za cara, te se smilovao i srdačno ih primio kod sebe" (ibid). Siromaštvo i društveni status razlog su zašto kozak Korž u Gogoljevoj "Ivanjskoj noći" ne poštuje kćerkin izbor supruga: Petrusa Sirotana u kojega je Pidorka zaljubljena otjera iz svog doma, te umjesto njega dovodi bogatog Ljaha. No kada u Petrusovoj kolibi osvanu dvije vreće zlata, Korž ga isti tren radosno prigrlji kao zeta: "Kad Korž spazi vreće, sav se razdraga: 'E, što je valjan momak taj Petrus! Zar ja da ga nisam volio? Ta zar mi nije bio kao rođeni sin?'" (Gogolj, 1990: 45). I prigovori kozaka Čuba padaju u vodu kad se Vakula pojavi pred njim u novom zaporoškom odijelu i pred noge mu položi novu šubaru i tkanicu (*Badnja noć*). U *Soročinskom sajmu* maćeha je ta koja se protivi braku. Mladi prosac je, smatra Hivra, "pijanac i skitnica" (ibid:16), a još k tome ju je uvrijedio i na nju bacao blato. U nekoliko slušajeva djevojka je ta koja nalazi mane i nedostatke kod svoga udvarača. Tako kraljevna u "Čudotvornom prstenu" smatra da joj novopečeni muž Martinko ni približno nije par: "Samo je kraljevni pri srcu teško što su je udali za običnog seljaka, a ne za carevića ili kraljevića. Stane misliti kako da ga ukloni s ovoga svijeta" (*Ruske bajke II*, 1990: 101), snježna se djeva ne želi udati za trgovca Mizgira ("Snježna djeva"), a junakinja "Carevne zmije" ismijava svog proscu Koščeja Besmrtnog. Oksana u Gogoljevoj "Badnjoj noći" smatra da je njena ljepota i status u selu čine daleko najpoželjnijom udavačom, te si stoga uzima za pravo da zadirkuje zaljubljenog kovača i poigrava se njime.

Junakinje u Gogoljevim pripovijestima kao i one u bajkama toliko su lijepe da imaju svu silu udvarača, pa se zaljubljeni junaci nerijetko moraju nositi s oštrom konkurencijom. U bajci "Zlatni čovjek" Ivan-carević se mora boriti protiv čitave vojske koju je poslao car susjedne zemlje, kako bi mu dovela lijepu carevnu. Strijelčevoj supruzi u "Fedotu strijelcu" udvaraju i carev savjetnik i sam car, a u "Vuku tupoglavcu" car se pokušava riješiti Ivana jer mu je za oko zapela njegova supruga. Za ruku lijepih carevni u bajkama "Ivan carević i sivi vuk" i "Ivan i žar-ptica" natječu se naslovni junaci i ostarjeli carevi, a caricom zlatnih kovrči žele se oženiti i stari vještac (iako već ima suprugu!) i mladi Ivan Bikovič (*Ivan Bikovič*). Da bi se mogao natjecati sa bogatim Ljahom koji je "sav optočen zlatom" (Gogolj, 1990: 40), Petrus Sirotan sklapa ugovor s vragom i zauzvrat dobiva dvije vreće zlata. Čest je slučaj da je junakov suparnik netko iz njegove vlastite obitelji, najčešće otac ili braća. Kod Gogolja takve primjere nalazimo u "Majskoj noći" (i Levko i njegov otac udvaraju Hani) i "Strašnoj osveti" (vještac želi oženiti kćer nakon što ubije njenog muža). U bajkama gdje tri brata odlaze u potragu za nekim čarobnim predmetom i/ili nevjestom, dva starija brata često pokušavaju ubiti ili na neki drugi način diskreditirati najmlađeg (koji jedini uspješno obavlja sve zadane zadatke)

te zadržati nevjestu za sebe (npr. "Usonjša-junakinja"). Zanimljiv je slučaj bajke "Tri carstva-brončano, srebrno i zlatno". Nakon što Ivan-carević oslobađa svoju majku i tri prekrasne carevne iz ruku strašnog Gavrana Gavranovića, starija ga braća bacaju u provaliju i odvođe žene sa sobom kući. Ivan se ipak uspjeva izvući uz pomoć čarobnog pera i doznaje slijedeće: starija braća su oženila carevne brončanog i srebrnog carstva, dok se carevna zlatnog carstva, u koju je on sam zaljubljen, treba udati za njegovog oca: "Palo mu je na pamet da se njegov otac – starac želi oženiti njome. Tako je i bilo. Otac je optužio svoju ženu da je u prijateljstvo [sic] sa zlim duhovima i zapovijedio da joj se odrubi glava" (*Ruske bajke I*, 1990: 43). Motiv ljubomorne starije braće u ponešto modificiranom obliku i izvađen iz konteksta ženidbe pronalazimo u umetnutoj priči o Ivanu i Petru na kraju Gogoljeve "Strašne osvete". Najbolji prijatelji ("Živjeli su kao braća rođena" (Gogolj 1990: 176)) Ivan i Petro obojica kreću u svijet kako bi ispunili nalog kralja Stjepana i zarobili turskog pašu. Uspješan je jedino Ivan i za to biva obilato nagrađen. Iako polovicu svih materijalnih dobara daje Petru, ovaj ipak "ne mogaše prežaliti, što je Ivana dopanula tolika čast od kralja, te na dnu duše svoje stade smišljati osvetu" (ibid: 177). Naposljetku gura Ivana i njegovog sina u provaliju (i u bajkama starija braća najčešće bacaju najmlađeg u provaliju ili mu jednostavno odbijaju pomoći da iz nje izađe).

3.2. FANTASTIČNA BIĆA

3.2.1. VRAG

Iako lik vraga najčešće vezujemo uz *vitae*, biblijski narativ i općenito uzevši tekstove religiozne tematike, on nije stran niti bajkama. Doduše frekventnost njegova pojavljivanja u odnosu na neke druge tipove protivnika (primjerice vještice i zmajevе) izuzetno je mala, no ipak ju ne možemo sasvim zanemariti. U bajci "Tri carstva – brončano, srebrno i zlatno" caricu Anastasju Prekrasnu otima vrag, no nakon tog početnog pojavljivanja lik nečastivog se neobjašnjivo gubi iz priče, pa Ivan-carević majku pronalazi kod Gavrana Gavranovića. Jednokratna je i komična pojava đavla u "Mihajlu Trunščikovu": "(...)odjednom iz šume iskoči vrag – trči i viče: 'A ti si taj koji je krunu uzeo i sve zmiје poubijao. Sada nećeš uspjeti pobjeći, jer ću te pojesti!' Mihajlo Trunščikov pobjegne vragu i preskoči jarak, gdje ga vrag ne može dohvatiti, jer ne može prijeći jarak" (*Ruske bajke II*, 1990: 7). Zanimljiv je slučaj bajke "Blago" u kojoj se lakomi pop preoblači u vraga, ne bi li oteo blago naivnom starcu: "Kasno navečer dovuкао pop jarca u kuću, zaklao ga i odrao s njega kožu – cijelu, s rogovima i bradom. (...) U gluho doba noći on pođe ravno do starčeve kuće, dođe ispod prozora i zakuca. (...) Pogleda starac kroz prozor – strše jarčevi rogovi i brada. Mora da je to doista vrag!" (ibid: 95). U "Ivici budalici" doznajemo da je stari seljak, Ivičin otac, jednom prilikom pijančevao s vragom te izvukao iz njega brojne tajne koje su mu omogućile da postane moćni čarobnjak.

U ukrajinskom ciklusu, vrag je direktno ili indirektno prisutan u gotovo svim pripovijestima (izuzetak je "Ivan Fjodorovič Šponjka i njegova tetka"). Ako se ne pojavljuje kao lik (kao u "Ivanjskoj noći", "Izgubljenom pismu" i "Badnjoj noći"), njegova se nazočnost itekako snažno osjeća kroz priče ili neku drugu vrst

neizravnog djelovanja ("Soročinski sajam", "Zabranjeno mjesto"). Uz izuzetak "Ivanjske noći", Gogoljev je vrug uglavnom poprilično nemoćan i bezopasan, nerijetko i sasvim komičan. Vojvodić čak govori o njegovoj "dedemonizaciji" i "oglupljivanju" (2006: 96). Daleko od zastrašujućeg i svemoćnog vladara pakla koji čovjeka može unesrećiti na bezbroj okrutnih načina kakvim ga prikazuju vjerski tekstovi, Gogoljev je vrug "smiješan veseljak", u potpunosti "bezopasan i smiješan" (ibid) budući da ga se može lako pokoriti znakom križa. Izvor ovakvog prikaza nečastivog, Shapiro ponovno detektira u *vertepu*:

U *vertepu*, vrug također ima komičnu ulogu slugu. Pojavljuje se na poziv Kozaka, izvršava njegove zapovijedi a za uzvrat biva ismijan i pretučen, a njegovi brojni pokušaji da prevari Kozaka redovito su neuspješni. Na identičan prikaz vraga nailazimo u Gogoljevim ukrajinskim pripovijetkama. U *Badnjoj noći*, vrug pokušava nauditi Vakuli kako bi mu se osvetio za preziran način na koji ga je naslikao na crkvenim ikonama, no na kraju završava kao Vakulin konj i nosi ga sve do Petrograda i natrag. Zauzvrat, Vakula ga tuče i ismijava. (1993: 57)¹⁸

Niti u bajkama niti u ukrajinskim pripovijetkama vragi nipošto nisu svemogućí. Poput antičkih bogova u Homerovim epovima, itekako su podložni raznim ljudskim slabostima i ograničenjima koja čovjek lako može iskoristiti u borbi protiv njih. U gore navedenom primjeru iz bajke "Mihajlo Trunščikov" vrug ne može prijeći jarak. Strašni Basavrjuk iz Gogoljeve "Ivanjske noći" ne može iskopati blago pa stoga nudi pogodbu Petrusu. "Jadni" vrug (Gogolj, 1990: 23) o kojemu se na sva usta priča u "Soročinskom sajmu" toliko pati za paklom iz kojega je istjeran da se od tuge propije i naposljetku ostane bez novaca, pa je prisiljen svoju crvenu svitku založiti kod Židova. Djed Fome Grigorijeviča u "Izgubljenom pismu" zaključuje da mu je vrug ukrao konja jer mu se, eto, nije dalo pješaćiti natrag do pakla. U Gogoljevom su kozmosu, kao što vidimo, vragovi u velikoj mjeri humanizirani. Najkomičniji Gogoljev vrug, onaj iz "Badnje noći", opisan je kao "hitri kicoš s repom i jarećom bradom" (ibid: 109), vrlo samoljublji i tašt: "Ali najviše čovjeka jedi to što on zacijelo sebe smatra krasnikom, dok mu je izgled takav da ti se gadi i pogledati ga. Njuška mu je, kako ono veli Foma Grigorijevič, gadura nad gadurama (...)" (ibid: 99)). U društvu ljepšeg spola, pak, on postaje pravi zavodnik i romantik:

U međuvremenu je vrug kod Solohe sasvim ozbiljno udario u nježne žice: ljubio joj ruku s takvim kerefekama kao prisjednik popinoj kćerki, hvatao se za srce, uzdisao i otvoreno joj izjavio da je pripravan na sve – da će skočiti u vodu, a dušu otpremiti ravno u pakao ako ona ne pristane da zadovolji njegovu strast i ako ga ne usliši, kako je to već običaj. (ibid: 111)

Dakle, kao i u bajkama, gdje se vrug ni po zloći ni po zlodjelima ne može mjeriti s jednom vješticom ili kakvom morskom nemani, i kod Gogolja (barem u njegovim ranim pripovijestima) vrug je više komično smetalo koje se lako može zadirkivati križanjem ili samo prijetnjom križa (Vojvodić, 2006: 136) nego prava štetočina.

¹⁸ In *vertep*, the Devil also plays a comic, servile role. He is summoned by the Cossack, carries out his orders, is mocked and beaten by him and, when he tries to get the better of the Cossack, he always fails. The Devil emerges in the same way in Gogol's stories of the Ukrainian cycle. In 'Christmas Eve', the Devil tries to hurt Vakula as a reprisal for the painter's disdainful depiction of him on icons, but he ends up serving as Vakula's horse, carrying him to St.Petersburg and back. In return, Vakula beats him and mock him.

Štoviše, u "Badnjoj noći" on (doduše, ne svojevrijedno) preuzima ulogu pomoćnika glavnog junaka i prenosi ga do mjesta gdje se nalazi traženi (proppovskom terminologijom "čarobni") predmet.

3.2.2. VJEŠTICA

Prototip vještice u slavenskom folklornom imaginariju najčešće se opisuje kao

(...) ružnu staricu koja sjedi na drvenoj klupici ili kamenoj peći, jednu je nogu podvila pod sebe dok joj druga visi, savijenog nosa koji dopire sve do stropa. Ona živi u rotirajućoj kući na kokošjim nogama, na kojoj se ponekad nalaze prozori i vrata, a ponekad ne. Baba Jaga leti po zraku u željeznom mužaru, koristeći tučak kao veslo, te pri tom stvara strašne oluje i sije bolest i smrt. Ona je ljudožderka, a najčešće proždire malu djecu. (Cotterell, 1999: 109)¹⁹

Čak i kad se ne imenuje kao takva, lik vještice u ruskim bajkama u pravilu je lik Babe Jage. Anonimna starica u bajci "Marfa seljačka kći" živi u kolibi koja stoji "na kokošjim nogama, na pijetlovoj glavi" (*Ruske bajke I*, 1990: 49) i okreće se oko svoje osi. Da bi ušla, junakinja mora izgovoriti odgovarajuću formulu, odnosno čarobne riječi: "Kolibice, kolibice, okreni oči prema šumi, prema meni se okreni s vratima, da bi mogla, ja putnik, ući!" (ibid). Sama starica "jezikom mete po peći, usnama grah trijebi" i "zubima plete svilen pojas" (ibid). U "Svjetlani Prekrasnoj" krasi je "nos dug dva aršina" (ibid: 104), u "Mihajlu Trunščikovu" oči drži na polici a nos na zapečku (*Ruske bajke II*, 1990: 21–22). U bajci "Ivan Bikovič" Baba Jaga je toliko velika da joj se tijelo proteže "od jednog do drugog kuta sobe" (ibid: 84), a ima k tome i koščatu nogu. Ponekad njena koliba stoji na ovnovim rogovima ("Ivan Bikovič"), često se spominju i njene sestre blizanke, također Babe Jage (npr. "Ivan Agič i Vasiljisa Vasiljevna", "Svjetlana Prekrasna", "O Arapulku"), u bajci o Mariji Morevni posjeduje čarobnu kobilu "na kojoj svaki dan leti oko svijeta" (*Ruske bajke I*, 1990: 32), dok ulaz u njenu kolibu čuva "dvanaest kolaca, na jedanaest kolaca po čovječja glava, samo jedan prazan" (ibid: 33). U Gogoljevoj "Ivanjskoj noći" pred Basavrjukom i Petrusom pojavljuje se "kolibica, štono se veli, na kokošjim nogama" (Gogolj, 1990: 43), pa možemo zaključiti kako je i ovdje riječ o Babi Jagi (iako se stanovnica fantastične kolibe ne naziva izrijeком tako). Putnike-namjernike kojima uspije ući u vještiju kolibu, njena vlasnica pozdravlja uvijek istim frazama: "Fu, fu, (...) ruski duh, miriľbe na ruski duh! Davno ga nisam osjetila! Dobar je komad mesa k meni doľbao!" (*Ruske bajke II*, 1990: 22); "Fu, fu, fu! Ranije ruski duh ni namirisati nisam mogla, a sada ruske duľbe na klupi sjede, same mi se u usta guraju!" (ibid: 84), "Fi, fu! Ranije od ruskih kostiju ni traga ni glasa nije bilo, a sada same dolaze k meni!" ("Kraljevna žabica", sve emfaze su moje)²⁰. Činjenica da vještica redovno njuši svoje posjetioce, odnosno identificira ih u prvom redu po mirisu, smatra Propp, može upućivati na to da je ona zapravo slijepa (1990: 114).

¹⁹ The Slav witch is an old hag who typically sits on a wooden bench or stone stove, one leg curled beneath her, the other dangling, her crooked nose reaching to the ceiling. She lives in a revolving hut on hens' feet, sometimes with, sometimes without, windows and doors. Bába Yagá rides through the air in an iron mortar, propelling herself with a pestle, stirring up terrible storms and leaving a trail of disease and death in her wake. She is a cannibal, specialising in devouring young children.

²⁰ Fie, Foh! There was neither sight nor sound of Russian bones, yet now they come marching in of their own free will!

Propp razlikuje nekoliko tipova vještica u bajkama: vješticu-darivateljicu, vješticu otmičarku i vješticu-ratnicu (ibid: 86). Pojednostavljeno rečeno, vještice mogu biti benigne ili maligne, one ili pomažu ili pak ugrožavaju. Dobročudne vještice najčešće se niti ne označavaju kao takve, već ih se jednostavno naziva staricama ili eventualno čarobnicama. U bajkama kao što su "Marfa seljačka kći" i "Perca Finista sivog sokola" tri starice, sestre-blizanke pomažu junakinjama savjetom i čarobnim darovima, dok junakinje bajki "Tuga" i "O Arapulku" mole tzv. "babe vračare" da im protumače snove i proreknu budućnost. U "Kamenom cvijetu" ("Stone Flower") ranjenom glavnom junaku pomaže "ljubazna starica"²¹ – ona ga prima u svoju kuću i liječi uz pomoć bilja i cvijeća, te mu naposljetku otkriva razne tajne o svojstvima trava ali i o čarobnom Kamenom cvijetu. Ovakav tip dobroćudne vještice direktno evocira Gogolj kroz lik "priprost[e] star[e] žen[e]" koja pomaže Grigoriju Grigorijeviču kada mu se zavuče žohar u uho: "I šta mislite, čim? Jednostavnim čaranjem. A šta vi mislite o ljekarima, poštovani gospodine? Ja mislim da nas oni samo vuku za nos i zaluđuju. Gdjekoja stara žena znade dvadeset puta više od svih tih ljekara" (Gogolj, 1990: 188). U tom kontekstu valja spomenuti i čarobnicu iz Medvjedeg ždrijela (u pripovijesti "Ivanjska noć") kojoj se za pomoć obraća nesretna Pidorka, jer se o njoj "pronosio glas da umije liječiti sve bolesti na svijetu" (ibid: 48). S druge strane imamo daleko frekventniji i rašireniji tip vještice (čak toliko raširen da predstavlja svojevrsan arhetip), a to je zla vještica, vještica-neprijateljica odnosno štetočina. Beskrupulozna i krvoločna, ona je sklona otmicama ("Čarobne divlje guske" ("Magic Wild Geese")) i ubojstvima, osobito djece ("Čarobnica i zlatna guska", "Bijela patka" ("The White Duck")). Vještica u Gogoljevoj "Ivanjskoj noći" zahtjeva da se smakne mali Ivas kako bi mu mogla popiti krv, dok povještačena gospođica u "Viju" pregrize grlo Šeptunkinom djetetu. Štoviše, po čitavom se selu priča o njenoj potrebi da pije krv ("(...) nekim je ispila po nekoliko vedara krvi" (Gogolj, 1990: 383)). Kanibalizam je tipičan za vještice u bajkama, pa je tako dolazak kakve djevojke ili mladića u kolibu redovno popraćen uzvicima poput: "Oho, došao mi je doručak!" (*Ruske bajke I*, 1990: 105) ili "Dobar je komad mesa k meni došao!" (*Ruske bajke II*, 1990: 22, obje emfaze su moje). U bajci "Terjoša", opaka vještica naređuje svojoj kćerki da za večeru ispeče malenog Terjošu no naposljetku, ni ne znajući, proždre samu kćerku. U tom je smislu znakovita opservacija Neila Philipa o izgledu Babe Jage – ona se naime često prikazuje s oštrim zubima-deračima u ustima (2004: 104).

Svoje čarobne moći vještice često koriste kako bi promijenile vlastiti izgled, odnosno, kako bi se transformirale u neko drugo biće i na taj način zavarale svoju žrtvu. Naivnu caricu u "Bijeloj patki" dobrodušna i bezopasna starica nagovara da izađe iz dvorca usprkos muževljevoj zabrani. Kad carica nastrada i pretvori se u bijelu patku, naoko bespomoćna starica preuzima svoj prvobitni izgled i otkriva se kao opaka vještica. Sličnu situaciju nalazimo u Gogoljevom "Viju": lijepa kćerka bogatog sotnika zapravo je strašna vještica koja se po volji može transformirati u staricu, ali i u psa. U bajci "Zlatna kosa", vještica se pretvara u lisicu. Sposobnost transformacije u razne životinje posjeduje i vještica u Gogoljevoj "Ivanjskoj noći": dok Basavrjuk i Petrus čekaju u šumi pred njima se stvori pas, koji se preobrazi u

²¹ A kind old woman took Danila into her house and healed him using many herbs and flowers. She taught him the lore of plants, and one day told him about the Stone Flower from Malachite Mountain.

mačku, koja se dalje preobražava u "star[u] bab[u] lica namežurana kao pečena jabuka, (...) zgrbljen[u] kao luk; nos i podbradak slični su joj krcaljki, kojom se krcaju orasi" (Gogolj, 1990: 43). Lijepa novopečena sotnikova žena također je vještica. Najprije se pretvara u mačku i pokušava ugušiti pastorku, da bi se, kad je sotnikova kćer povuče u jezero, pretvorila u jednu od utopljenica. Ako je vjerovati seoskim naklapanjima, i Soloha se služi raznim činima kako bi promijenila oblik; priča se "da je ona još pretprošloga četvrtka u podobi crne mačke pretrčala preko puta, da je jedanput popadiji dotrčala svinja, kukuriknula kao pijevac, nataknula na glavu šubaru oca Kondrata i pobjegla natrag" (ibid: 106). Vještice u "Izgubljenom pismu" više su komične nego strašne: "nacifrane, namaljane, baš kao gospođice na sajmu" (ibid: 87) one plešu s vragovima, a kad spaze djeda Fome Grigorijeviča, svi zajedno navale na njega i stanu ga ljubiti. I u drugim se pripovijestima vještice upuštaju u ljubavne avanture, što s vragovima što s ljudima. Soloha u "Badnjoj noći" okuplja oko sebe zavidan broj udvarača, među njima i samog nečastivog. O misterioznoj gospođici u "Viju" kruže priče da je natjerala nesretnog psetara Mikitu da se toliko zaljubi u nju, da se "osušio kao prut" i naposljetku "sasvim (...) izgorio, izgorio sam od sebe" (ibid: 382). Nadalje, vještice kod Gogolja često imaju rep (Soloha i sotnikova kćer), a kako se od njih može obraniti objašnjava na kraju "Vija" Tiberij Gorobec: "Trebalo da se čovjek samo prekrži pa da joj pljune na kraj repa, i ništa mu neće biti. Znam ja sve to. Pa sve naše kijevske babe, što prodaju na pijaci, – sve do jedne su vještice" (ibid: 395). Još jedan vrlo učinkovit način da se savlada vješticu jest i da je se istuče. Homa Brut u "Viju" "dohvati toljagu, što je ležala na putu, i svom snagom stane njome mlatiti babu" (ibid: 368) koja mu je sjela na leđa. U bajci "Svjetlana Prekrasna" Mitja spaljuje ženine čarobnjačke knjige i tuče je željeznom prutom koji mu je dao misteriozni starac: "Evo ti željezni prut, on će ti dobro doći: Kada te ne nađe uz pomoć svoje čarobnjačke knjige tada će se razljutiti i baciti knjigu; onda se prikradi iza ogledala, uhvati je za kosu i tuci prutom tako dugo dok ne kaže da će sve baciti!" (*Ruske bajke I*, 1990: 106).

"Čim je stara baba, već je vještica" tvrdi sijedi kozak u Gogoljevom "Viju" (Gogolj, 1990: 380). Unutar korpusa Gogoljevih ranih pripovijesti, ta se izjava pokazuje itakako točnom, barem na metaforičkoj razini. Riječ "vještica" se, naime, rabi vrlo često i vrlo slobodno kao uvreda ili dio psovke. Vješticama se nazivaju starije žene, posebice autoritativne žene o kojima je bilo riječi u prethodnim poglavljima. U "Soročinskom sajmu" Gricko će za Hivru reći da je "stogodišnj[a] vještica" (ibid: 11), dok crkvenjakovica i tkalčeva žena u "Badnjoj noći" jedna drugu nazivaju kujama i prokletim vješticama.

3.2.3. OSTALA FANTASTIČNA BIĆA

Osim vragovima i vješticama, svijet *Dikanjke* i *Mirgoroda* napučen je nizom drugih fantastičnih bića. Za vrijeme leta u Moskvu, kovač Vakula u "Badnjoj noći" zapaža ih velik broj:

Sve je bilo vidljivo; čak se moglo primijetiti kako je poput vihora pored njih prohujao jedan čarobnjak sjedeći u loncu (...) kako se malo podalje cio čopor duhova valja kao oblak: kako je vrag, koji je plesao kraj mjeseca, skinuo kapu kad je spazio kovača gdje jaše kroz zrak; kako natrag leti metla, na kojoj je vjerojatno upravo neka vještica odjašila na sastanak... Susretali su još mnoštvo svakojakog ološa. (Gogolj, 1990: 127, moja emfaza)

Središnji lik u pripovijesti "Strašna osveta" jest vještac, antikrist. Pomnije razmatranje njegovih karakteristika te samog izgleda navodi nas na zaključak kako je riječ o svojevrsnom 'križancu' vruga i vještice. Poput Babe Jage, i on ima zube derače, vičan je spravljanju čarobnih napitaka a ne libi se niti ubiti čovjeka. Nadalje, nosi crveno odijelo što podsjeća na crvenu vražju svitku iz "Soročinskog sajma", ne podnosi znak križa, a kako sam pan Danilo kaže, sposobnost prizivanja tuđih duša pripisuje se isključivo đavlu, odnosno antikristu. Također primjećuje sličnosti između vješca i Koščeja Besmrtnog, zlog čarobnjaka koji se često pojavljuje u ruskim bajkama gdje najčešće napada i otima lijepe carevne (Cotterell, 1999: 107). Poput oca pani Katerine, i Koščej u jednom trenutku u pričama biva zarobljen, no uspjeva mu nagovoriti junaka ili junakinju da ga oslobode. U "Mariji Morevnoj", primjerice njegove molbe uspiju ganuti Ivana-carevića: "Sažali se nada mnom, daj mi da se napijem vode! Deset se godina ovdje mučim, nisam jeo, nisam pio – grlo mi je potpuno presušilo!" (*Ruske bajke I*, 1990: 29). I vještac svojim lažnim obećanjima da će se pokajati uspije slomiti prvobitni otpor pani Katerine i nagovoriti je da ga oslobodi. Od ostalih fantastičnih bića kod Gogolja nalazimo još i utopljenice ("Majska noć", "Strašna osveta"), mrtvace koji ustaju iz grobova ("Strašna osveta", "Vij"), vodene vile ("Vij"), razne demone, čudovišta ("Zaćarano mjesto", "Vij"), gnome te, kako ga Gogolj naziva "poglavic[u] gnoma" (Gogolj, 1990: 359) Vija u istoimenoj pripovijesti. Ovdje ćemo detaljnije promotriti slučaj mrtvaca i Vija, budući da za ostala bića nismo pronašli adekvatne ekvivalente unutar pročitanoj korpusu bajki.

U "Strašnoj osveti", mrtvaci koju su duše prodali nečastivom ne mogu počivati u miru pa ustaju iz grobova. Oni su redom blijedi, koštunjavi i obrasli (jedan sve do pojasa, drugi do koljena, treći do pete), te imaju prste s dugim pandžama. Iz groba ustaje i djevojka-vještica u "Viju", i to tri noći zaredom. Ovaj motiv nalazimo i u bajci "Ivica budalica" gdje naslovni junak tri noći zaredom bdije uz lijes svog pokojnog oca. Svake noći u ponoć starac se diže iz mrtvih, a svaki put kad zakukuriče pijetao pada natrag u lijes. Identična situacija je i u "Viju": "Leš se (...) digne (...) sav modar, pozelenio. Ali uto se u daljini začuje kukurikanje pijetla. Leš pade natrag u lijes i zalupi poklopac lijesa nad sobom" (Gogolj, 1990: 386). No za razliku od budalastog Ivica koji uspjeva ostati budan sve tri noći i za to biva nagrađen, filzof Homa treću noć ipak podlegne nečistim silama. Vij koji naposljetku uništava Homu podsjeća na starog vještčinog muža iz bajke "Ivan Bikovič". Poglavici gnoma "očni kapci sežu do zemlje" (ibid: 359) i potrebna je "cijela rulja" (ibid: 394) raznih čudovišta i demona da ih podignu. Sličnih dimenzija su i kapci u "Ivanu Bikoviču": "Starac leži na željeznom krevetu, ništa ne vidi, duge trepavice i guste obrve posve su mu oči sakrile. Pozove on dvanaest snažnih junaka i zapovijedi im: 'Uzmite vile željezne, podignite moje obrve i trepavice crne (...)'" (*Ruske bajke II*, 1990: 89).

3.3.1. 'DRAGI ŠTIOCI': STILISTIČKI I NARATIVNI PARALELIZMI

Pripovjedni stil Gogoljevih ukrajinskih pripovijesti (prvenstveno pripovijesti iz zbrice *Večeri na majuru kraj Dikanjke*) u mnogočemu je blizak pripovjednom stilu koji njeguju bajke (prvenstveno narodne, a nerijetko i autorske). Štoviše, i sama fiktivna pripovjedna situacija evocira i direktno se poziva na prototipni kontekst u kojem se odvija pripovijedanje: slušaoci okupljeni oko pripovjedača (Ridi Panjko,

Foma Grigorijevič), najčešće navečer, nakon što su pozavršavali sve poslove i zaduženja i sada se, eto, žele malo rasonoditi i opustiti:

Sjećam se kao danas - još je bila živa starica, moja mati - kako je za dugih zimskih večeri, kad je vani snijeg škripio od zime i zatrpavao uzano okno naše sobe, ona sjedila pred grebenom, rukom izvlačila dugačku nit, a nogom zibala kolijevku i ustoj pjevala pjesmu, koju kao da još i sada čujem. U sobi nam je svijetlio crijep, koji je čas drhtio, a čas bi usplamtio, kao da se nečega plaši. Vreteno je zujilo; a mi, djeca, svi se sabili u hrpu i slušali djeda, koji zbog starosti već preko pet godina nije silazio s peći. (Gogolj, 1990: 56–57)

Ilustracije poznatog umjetnika Georgea Cruikshanka za neka od engleskih izdanja Grimmovih bajki koje prikazuju tipične situacije u kojima se pričaju bajke, mogle bi lako poslužiti kao likovni prikaz večernje atmosfere u domu Riđeg Panjka (vidi slikovne priloge)²², uvidjet ćemo da je gore opisana situacija karakteristična i kad je riječ o pripovijedanju bajki. Specifičan tip naracije koji evocira stil i momenat oralne naracije, odnosno u kojem "pripovedač u obliku monologa posebnog pričaoca, pripadnika i predstavnika neke društvene ili etničke grupe (seljak, trgovac i sl.), stilizuje pričanje kao neposrednu improvizaciju pričaoca" (Živković, 1985: 734) u ruskoj se književnoj terminologiji naziva *skaz*. Riječ dolazi od naziva za kratku priču (*rasskaz*) i bajku (*skazka*) (ibid: 733). Takav tip naracije podrazumijeva implicitnog čitatelja, s kojim pripovjedač vodi vrlo živu komunikaciju: direktno mu se obraća, postavlja pitanja, reagira na pretpostavljene odgovore i slično. Za ilustraciju slijedi nekoliko primjera iz Gogoljevih pripovijesti:

- "Da, mal' da nisam zaboravio najglavnije; kad budete dolazili k meni, gospodo, udarite ravno poštanskim drumom na Dikanjku. (...) Za Dikanjku, mislim, da ste valjda čuli." (Gogolj, 1990: 6)

- "... ali što sam se ja tu zabrljao? ... Samo vi dođite, dođite što prije; tako ćemo vas počastiti da ćete pripovijedati na široko i daleko." (ibid: 7)

- "Ljudi, vi biste htjeli da vam još nešto pripovijedam o mome djedu? - Pa neka vam bude, zašto da vas ne razveselim pošuricom." (ibid: 80)

- "Da, zar vam nisam pripovijedao tu zgodu? Čujte, to vam je bila komedija i po." (ibid: 93)

- "Boga mi, već mi je dodijalo pripovijedati! (...) Dobro, nek vam bude, pripovijedat ću, ali vjere mi, posljednji put." (ibid: 206)

- "Pa šta mislite da je bilo u njemu? No, dedrte, mislite malo, ha? Zlato?" (ibid: 213)

Cilj je dakle što vjernije evocirati govorni jezik i reproducirati (koliko je to moguće) dijalošku situaciju. Stvaranju tog dojma najvećim djelom pridonosi izravno obraćanje čitatelju ("dragi štioći", Gogolj, 1990: 4, "ljubazni štioći", ibid: 93), kao i uporaba zamjenica "naš" i "mi" pri referiranju na likove i situacije u samim pričama (npr. Solopij u "Soročinskom sajmu" je "naš znanac", ibid: 14), te pri narativnim prijelazima: "A sada pogledajmo šta radi lijepa kćerka, pošto je ostala sama kod kuće (...)", ibid: 101; "Ali ostavimo sada Čuba, da u dokolici iskali svoju srdžbu, pa se vratimo kovaču (...)", ibid: 127 (sve emfaze su moje). Ovaj postupak neizostavni je dio narativnog repertoara bajki: "Tamo žive, a možda će

²² Ilustracija preuzeta sa web stranica projekta Gutenberg: <http://www.gutenberg.org/files/27112/27112-h/27112-h.htm> (URL pregledan 23.03.2010.)

nas i preživjeti" (*Ruske bajke I*, 1990: 53); "U nekom carstvu, u nekoj zemlji iza brda, u selu gdje i mi živimo (...)" (ibid: 54); "Vi znate da na svijetu postoje dobri ljudi, postoje i zli (...)" (92); "A ja kažem: nije li to radnik sanjao?" (*Ruske bajke II*, 1990: 58); "No, s novcem znamo kako je – sve krene kao po loju!" (ibid: 94); "Naš je starac živio sa svojim sinovima (...)" ("Ivica budalica"; sve emfaze su moje)²³.

Ovakva pripovjedna pozicija izuzetno je autorefleksivna te zahtijeva od čitatelja određeni odmak od teksta, stvarajući na taj način svojevršno očuđenje. Čitatelju nije dozvoljena identifikacija s likovima i situacijama jer ga se konstantno podsjeća na njegovu čitateljsku poziciju, odnosno na činjenicu da je on tek recipijent određenog, unaprijed struktuiranog i kroz pripovijedača filtriranog sadržaja. Riđi Panjko komentira napore oko prikupljanja i izdavanja pripovijetki, čak otkriva i vlastite autorske ambicije ("Koliko se sjećam, obećao sam vam da će u ovoj knjižici biti i jedna moja priča. Zbilja sam to htio učiniti, ali sam uvidio da bi za moju priču trebale barem tri ovakve knjižice. Kanio sam je obaška štampati, ali sam se predomislio"; Gogolj, 1990: 95), dok Foma Grigorijevič uglavnom komentira svoju publiku ("(...) možda mi nećete ni vjerovati: kad sam jednoć nešto natuknuo o vješticama, zamislite, našla se usijana glava, te ne vjeruje u vještice!" (ibid: 57)), kao i pripovjedačku poziciju svoga djeda: "Moj djed (...) znao je divno pripovijedati. Kad bi on uzeo riječ, čovjek se nije mogao ganuti s mjesta i samo bi ga slušao" (ibid: 36); "Ali glavno je u djedovim pričama bilo, da cijeloga svoga vijeka nikada nije lagao; i što bi god rekao, baš je tako i bilo" (ibid: 37). U posljednjem citatu evidentno je inzistiranje na istinitosti same priče. Vjerodostojnost Fomine priče leži u činjenici da se sve to dogodilo upravo njegovom djedu (ne samo nekome koga izravno poznaje, već nekome s kime je u krvnom srodstvu), koji je još k tome poznat po svojoj istinoljubivosti. U bajkama se pripovjedači često na kraju otkrivaju kao svjedoci barem djela opisanih događaja: "Tu sam bio, vino pio, / Brke samo namočio" (Puškin, 1986: 40); "U gostima sam kod njih bila, medovinu i pivo sam pila" (*Ruske bajke I*, 1990: 39), ili pak inzistiraju na istinitosti događaja. Gogoljeve pripovijesti, nadalje, obiluju likovima pripovjedača: Riđi Panjko (predgovori prvom i drugom djelu "Večeri"), Foma Grigorijevič ("Ivanjska noć", "Izgubljeno pismo", "Zaćarano mjesto"), Levko u "Majskoj noći" pripovjeda o utopljenici, starac banduraš koji pjeva o Ivanu i Petru na kraju "Strašne osvete", Stjepan Ivanovič Kuročka ("Ivan Fjodorovič Šponjka i njegova tetka"), kirijaši koje s veseljem iščekuje djed u "Zaćaranom mjestu" a "koji su vam puno toga prošli i vidjeli" pa "[k]ad počnu pripovijedati – samo načuli uši!" (Gogolj, 1990: 207). I bajkovite svjetove nerijetko nastanjavaju pripovjedači, poput Kokovanje u "Srebrnom kopitu" ("Silver Hoof") ili darovitog barda Sadka u istoimenoj bajci koji svojom "iznimnom spretnošću na guslama, svojim zlatnim glasom i svojom vještinom oslikavanja veličanstvenih podviga ruskog naroda pomoću riječi i glazbe" uspjeva "očarati i oduševiti svakoga" ("Sadko")²⁴.

²³ Our old man lived on with his sons (...)

²⁴ (...) entrancing and delighting everyone, whether prince or boyar, merchant or peasant, with his marvelous skill on the gusli and his golden voice and his skill at weaving words and music into mighty visions of the exploits of Russian folk.

Pripovjedanje u bajkama u prvom je redu obilježeno čestom uporabom formulaičnih izraza poput: "bio jednom", "nekoć davno", "i živjeli su dugo sretno", "ako nisu umrli žive još i danas" i slično. Nadalje, tu su i karakteristike koje uočavamo i kod Gogolja, poput obraćanja čitatelju/slušatelju, odnosno isticanje pripovjedačke i/ili čitateljske pozicije: "Kada malo bolje razmisliš, vidjet ćeš koliko je velik Božji svijet!" (*Ruske bajke II*, 1990: 56); "Izljubili su i izgrlili Mašu i rekli da je prava mala pametnica, s čime će se zasigurno složiti i naši čitatelji" ("Maša i medvjed" ("Masha and the Bear"))²⁵; "Nesreća pogađa sve nas pa je tako pogodila i Sadka" ("Sadko")²⁶; "U to vrijeme, na mjestu o kojemu ćemo govoriti još nije bilo Rusa" ("Zlatna kosa")²⁷. Osobito su zanimljive instance autoreferencijalnosti u bajkama – umjesto jednostavnih superlativa koji su uobičajeni prilikom isticanja iznimnosti nečijih karakteristika, naracija u bajkama, paradoksalno, naglašava izvrsnost nekoga ili nečega, odustajući od same naracije, odnosno priznajući vlastitu nemogućnost da tu istu izvrsnost izrazi, pa je, primjerice, dvorac kojeg grade čarobna sjekira i batina u "Čarobnim sinovima" "takav da se ni zamisliti ne može, ni perom opisati, ni u bajkama ispričati" (*Ruske bajke I*, 1990: 96; sve emfaze su moje).

3.4.1. 'SLAVENSKO DVOVJERJE': RELIGIOZNOPRAZNOVJERNI SVJETONAZOR

Činjenica da su dva najfrekventnija fantastična bića u Gogoljevim ukrajinskim pripovijestima vrag i vještica odraz je svjetonazora njegovih likova: s jedne strane oni su (barem nominalno) itekako religiozni, svetkuju sve propisane blagdane i redovito odlaze u crkvu (vrag kao dio sekularnog imaginarija), no istovremeno su vrlo praznovjerni (vještica kao produkt pučke mašte, folklor, odnosno profanog) te se redovno koriste raznim frazama, gestama, ritualima i slično ne bi li od sebe odvratili nesreću i nečiste sile općenito. Do ovakvog je dvoumlja, smatra Vasiljev, došlo zbog predugog procesa pokršćavanja slavenskih naroda s jedne (od VII. do XII. stoljeća), te popustljivosti Bizanta s druge strane:

Rivalstvu između Carigrada i Rima, ima se zahvaliti, da su se sačuvali toliko silni običaji, obredi i kultisi, naročito kod Slovena krštenih istočno-pravoslavnom verom. Pošto su rimski hrišćanski misionari sve češće odlazili u slovenske krajeve, i sve više zadobijali za sebe Slovene, morao je i Vizant tražiti načine, da sebi osigura prevagu. Vizant ih je našao, i to u popuštanju. (...) Stari običaji, obredi, pa čak i pojedina božanstva zadržala su se nepromijenjena u suštini svojoj samo pod novim ruhom i imenom hrišćanskim. (1990: 13)

Rezultat ovih procesa bio je razvoj tzv. *slavenskog dvovjerja* koje je potrajalo naredna tri stoljeća (cca. do XV. stoljeća), a u tragovima je, uvjeren je Vasiljev, prisutno još i danas (ibid: 14). Takav modus razmišljanja evidentan je i u bajkama. Junaci se nerijetko istovremeno uzdaju i u božju pomoć i u vlastite čarobne sposobnosti ili kakav čarobni predmet. Prije početka potrage za mladolikim jabukama Ivan-carević se pomoli ("Usonjša-junakinja"), mlada Anuška u "Priči o zloj mačehi" obavezno se prekriži prije jela, u "Svjetlani Prekrasnoj" obitelj na Uskrs odlazi na jutarnju misu, Jelena Prekrasna podsjeća supruga da mora platiti misu za pokoj

²⁵ They kissed and hugged and embraced Masha and they said she was as clever as clever can be, as indeed our readers will surely agree.

²⁶ Misfortune strikes us all, and so it struck Sadko.

²⁷ At that time in the place we will speak about Russians and even Bashkirs didnt settle.

duše njegovog oca ("Kupljena žena"), bard Sadko pjeva pohvale Kristu i Bogorodici ("Sadko"), supružnici se u "Snježnoj djevi" mole Bogu za dijete itd. U bajkama, dakle, gdje bismo u skladu s konvencijama čarobnog očekivali praznovjerje, nalazimo duboku religioznost. Kod Gogolja pak, gdje očekujemo pobožnost i bogobožnost, uočavamo kako razne manifestacije praznovjerja prožimaju sve aspekte života. U "Soročinskom sajmu" glas o navodnom ukazanju vražje crvene svitke svima tjera strah u kosti. Čerevikov kum pristaje mu ispričati legendu o spomenutoj svitki iako smatra kako nije uputno o takvim stvarima govoriti prije spavanja. Oko napuštene kuće u "Ivanjskoj noći" ispleću se najfantastičnije zgode ("Šta sve babe i budalasti svijet ne napripovijedaju." (Gogolj, 1990: 54)), kao i oko jezera u kojemu se navodno utopila nesretna sotnikova kći. Prelaženje crne mačke preko puta u pripovijesti "Badnja noć" smatra se lošim znamenjem, a praznovjerni se pecar u "Majskoj noći" ne usuđuje otjerati nepoželjnog gosta iz kuće jer bi to "značilo zazivati nesreću" (ibid: 64). Najsigurnijom obranom od svih oblika zla smatraju se pljuvanje i križanje. Međutim, ovakva vrsta križanja u svrhu zaštite od djelovanja zlih, nečistih sila, ne može se označiti kao religiozna ili teološka. Križanje "po navici" odnosno "iz običaja" gubi vezu sa svojim izvornim značenjem i kao takvo, zaključuje Vojvodić, postaje desemantizirano (2006: 137), štoviše, "prelazi u modus praznovjerja" (ibid: 132).

Religiozne su figure u bajkama sveprisutne i na lingvističkom planu, pa često nailazimo na izraze poput: "Slava ti, Gospodine!" (*Ruske bajke I*, 1990: 16), "neka ide s Bogom!" (ibid: 28), "Kuda te (...) Bog nosi?" (ibid: 49), "ostani s Bogom" (ibid: 72), "Koji je to vrag!" (*Ruske bajke II*, 1990: 19), "Neka te vrag nosi" (ibid: 33), "svaki božji dan" (ibid: 62), "silo nečista" (ibid: 85), "stari vraže" (ibid: 89) itd. Ovaj tip izražavanja osobito je svojstven Gogoljevim likovima, koji u svakoj prilici zazivaju kako božje tako i vražje ime. Navest ćemo samo neke od najzanimljivijih primjera: "vrag im ćaću odnio" (Gogolj, 1990: 5), "ako bog da" (ibid: 6), "vrag me odnio" (ibid: 15), "bog bi ga znao" (ibid: 24), "boga mi moga" (ibid: 40), "hajd'te do vraga" (ibid: 61), "crko, da bog da" (ibid: 65), "pomozi bog" (ibid: 86), "ni za boga" (ibid: 99), "vrag bi ga znao" (ibid: 213) itd. Znakovito je (odnosno, nije 'bez vraga') da Gogoljevi likovi (mahom Ukrajinci ili 'Malorusi') u svojim poslovicama često vraga dovode u vezu s Rusima: "Ma to je ono, ako se gdje vražji prsti umiješaju, onda te od toga čeka baš toliko hasna kao od gladna Moskalja (...)" (Gogolj, 1990: 14); "(...) kad vrag ili Moskalj što ukrade – onda piši kući propalo" (ibid: 85).

3.5.1. BAJKOVITI BROJ TRI

Razmotrimo li vezu bajki i brojeva, računica je jasna: bića, stvari, pojave i događaji u bajkama se najčešće utrostručuju ili usedmerostručuju, pa tako imamo primjerice sedam patuljaka ili kozlića, gradove ili blaga skrivena iza sedam gora i sedam mora. Broj tri se ipak javlja mnogo češće i u mnogo više kombinacija: roditelji često imaju troje djece (npr. "Čudesni sinovi", "Vjerni Oron", "Jarac-muš" itd.), pred junaka se postavljaju tri zadatka ("Zlatni čovjek", "Vuk tupoglavac", "Leteći brod"), Baba Jaga se često javlja u društvu svojih sestara, pa tako imamo ukupno tri Babe Jage u jednoj bajci ("O Arapulku", "Perce Finista sivog sokola", "Svjetlana Prekrasna"), naukovanja za raznorazne zanate traju tri godine ("Čarobni prsten"), grandiozne gozbe se često protegnu i na tri dana ("Sadko"), djevojke moraju tragati

za odabranicima svojih srdaca sve dok ne izgaze tri para željeznih cipela, ne slome tri željezna štapa (toljage) i tri kamene hostije ("Perce Finista sivog sokola"). Mihajlo Trunščikov u istoimenoj bajci ostavlja golemoj zmiji tri vojnika kao taoce, ljubazna Anuška u "Priči o zloj maćehi" u zamjenu za krpanje košulje dobiva tri škrinjice s blagom, dok lukavoj lisici u priči "Sestrica lisica" ("Sister Fox") tri puta polazi za rukom prevariti seljake.

Iako možda nije očita i frekventna kao u bajkama, uporaba broja tri prisutna je i kod Gogolja. Kada Basarvjuk odvede Petrusa u šumu u pripovijesti "Ivanjska noć", pred njim se pojave tri cvjetna humka. U "Izgubljenom pismu" zajedno putuju tri suputnika: djed, Zaporožac koji je dušu prodao nečastivom i "još jedan bekrija, koji im se bio prikripio" (Gogolj, 1990: 83), kao i u pripovijesti "Vij" (bogoslav Haljava, filozof Homa Brut i retoričar Tiberije Gorobec). U oba slučaja samo jedan od trojice putnika doživljava fantastične pustolovine (u prvom primjeru djed, u drugome Homa Brut), što podsjeća na bajkovitu situaciju u kojoj od trojice braće samo jedan (najmlađi) izvršava zadane zadatke, spašava kraljevnu, pronalazi blago i sl. Od Homa Bruta se tako traži da tri noći zaredom bdije i moli kraj lijesa pokojne sotnikove kćerke. U pripovijesti "Izgubljeno pismo" djed Fome Grigorijeviča u potrazi za pismom dospjeva u samo podzemlje gdje ga vještice izazivaju da s njima odigra tri partije karata. "Djed je kartao s vješticama i dvaput izgubio, a tek je treći put krišom spustio karte pod stol i *prekrižio ih*. Treći se puta dosjetio upotrijebiti snagu križa (*Treći put Bog pomaže, Bez treće nema sreće*, rus. *Bog ljubiti troicu, govore poslovice*)" (Vojvodić, 2006: 135). I ovdje je riječ o situaciji tipičnoj za bajke, gdje junak tek iz trećeg pokušaja uspjeva savladati postavljene mu prepreke. Naslovni junak bajke "Ivica Budalica", dva puta neuspješno pokušava doskočiti do kraljevine koja je u visokoj kuli, da bi mu to tek iz trećeg pokušaja pošlo za rukom. Ivan Bikovič se u istoimenoj bajci tri puta sukobljava sa strašnim čudovištem i tek ga u posljednjem okršaju savladava.

Još jedan bajkoviti element koji povezuje Gogoljeve pripovijesti "Izgubljeno pismo" i "Vij" jest motiv spavanja odnosno bdjenja. U "Izgubljenom pismu" Zaporožac se boji da će ga tijekom noći posjetiti nečastivi kojemu je prodao dušu, pa moli djeda i bekriju da bdiju s njime, no nakraju sva trojica pozaspu. U bajkama se od junaka (u pravilu trojica braće) često traži da bdiju ne bi li uhvatili na djelu kradljivca ili kakvu drugu štetočinu. U bajci "Ivan carevič i sivi vuk" bdije se kako bi se otkrio identitet kradljivca carevih zlatnih jabuka, a u bajci "Sivka-Burka" tko gazi polje i uništava usjeve. Narativna shema zahtijeva da bdijenje traje tri noći – svaku noć bdije jedan od braće, s time da jedino najmlađi uspije ostati budan. Gogolj pak, u pripovijesti "Vij" izokreće tu shemu, pa tako Homa Brut prve dvije noći uspjeva odoljeti snu i nečistim silama, no treću noć stradava.

3.6.1. ASPEKTI SVAKODNEVICE: HRANA, PIĆE, TRGOVINA

Jedna od specifičnosti bajke kao književne forme su elementi čudesnog: fantastična bića poput vila, patuljaka ili čudovišta svih oblika i veličina, fantastične sposobnosti, pojave i događaji kao što su letenje ili oživljavanje dio su žanrovske konvencije. No kao što nas čarobno i čudesno u bajkama ne čudi, tako nas može začuditi prisutnost sasvim običnih i nimalo glamuroznih aspekata života, primjerice jela. Likovi u bajkama ne samo da jedu, oni to čine vrlo često i u vrlo velikim količinama. Upravo

je frapantna frekventnost referenci na hranu, piće ili neku vrst gozbe u bajkama. Od svih bajki koje sačinjavaju korpus teksta korišten za izradu ovog seminarskog rada, nema niti jedne u kojoj se ne spominje barem jedna namirnica! Likovi u bajkama najčešće konzumiraju kruh i kolače, zatim meso i voće (prvenstveno jabuke i jagode). Od pića izdvajaju se vino i pivo. Hranjenje u bajkama, primjećuje Propp, "može trajati beskonačno", a nerijetko "poprima fantastične razmjere" (1990: 481). Mihajlo Trunčikov u istoimenoj bajci provodi dvanaest dana u pijančevanju po krčmama, a svom pratiocu medvejdu daje bačvu sa četrdeset litara vina koju ovaj iskapi "jednim gutljajem" (*Ruske bajke II*, 1990: 8). Starac u "Carevni zmiji" nije sit ni nakon što konzumira "cijeloga bika i tri kotla piva" (ibid: 41). U kontekstu hiperbolizacije količine hrane u bajkama, zanimljivo je razmotriti likove Izjelice i Ispičuture, čija sposobnost da konzumiraju enormne količine hrane odnosno pića pomaže junacima u bajkama poput "Ivana Bikoviča" i "Letećeg broda" da ispune zadane im zadatke i osvoje ruku lijepih carevni. U iščekivanju dolaska Ivana Bikoviča u istoimenoj bajci, u tajanstvenom se carstvu puna tri mjeseca peče kruh i pravi pivo. Pred junaka se postavlja "bezbroy kola kruha, isto toliko bačvi vina i piva" (ibid: 90), koje on prepušta svojim pratiocima Izjelici i Ispičuturi:

Potrči starčić i počne kruh jesti: odjednom trpa u usta ne samo hljepčice nego čitava kola kruha. Sve pojede i viče: "Dajte mi još malo kruha!" Potrči drugi starac, počne pivo i vino piti, sve ispije, a i same bačve proguta: "Malo mi je, dajte još!" Uznemirila se posluga, otrče carici s izvještajem: nije ostalo ni kruha ni vina. (ibid: 91)

U "Letećem brodu" Izjelicu ne mogu zasititi niti dvanaest pečenih volova i dvanaest hljebova, dok je Ispičutura žedan i nakon što popije čitavo jezero. Važnost hrane u bajkama dodatno naglašava i činjenica da je primarni zadatak mnogih čarobnih predmeta i pomoćnika upravo nahraniti i napojiti junaka. Mladi carević u "Zlatnom čovjeku" dobiva zlatni stolnjačić na kojem se, po izgovaranju čarobnih riječi "Daj mi, stolnjačiću, piti i jesti" (*Ruske bajke I*, 1990: 24) stvaraju vino, kruh i razne slastice. Nevidljivi sluge kao što su Komad Pameti u "Fedotu strijelcu" ili Nešto-bilo što u "Vuku tupoglavcu" priređuju gozbe za svoje gospodare. Kod Gogolja dobar apetit i sposobnost da se podnesu velike količine alkohola predstavljaju karakteristike koje junaci izuzetno vrednuju. Solopij Čerevik zaključuje da je Golopupenkov sin dobar izbor za njegovu kćer tek nakon što mladić iskapi čitav vrč alkohola: "Šta veliš, Parasko? Kakvog li sam ti ženika našao! Gledaj, gledaj, kako junački loče rakiju!" (Gogolj, 1990: 16). S druge strane, apstinencija od hrane i pića povod je za sumnjičavost. Pan Danilo zamjećuje da njegov punac ne sudjeluje u zabavama, umjesto rakije pije "neku crnu vodu iz čaturice" (ibid: 151) a umjesto haluški i svinjetine jede lemiške s mlijekom. I doista, onaj koji ne jede i ne pije što i "naš čovjek", otkriva se kao nevjernik i neprijatelj. "Već na razinini jela i pića *drugi* su izdvojeni i prikazani kao 'loši'" (Vojvodić, 2006: 133).

Junaci u bajkama se goste kad god im se za to ukaže prilika, a obilne gozbe nerijetko se protežu i na više dana (najčešće tri). Gozba u bajci "Ivica budalica" toliko je grandioznoj proporcija, "da su kraljevski kuhari bili iscrpljeni od kuhanja za tolike ljude, a svi su podrumi bili potpuno ispražnjeni"²⁸. Pribjegavanju hiperbolama

²⁸ (...) such a feast that the royal cooks were tired out with cooking to feed all the people, and the cellars were fairly emptied.

pri opisima hranjenja sklon je i Gogolj. U njegovim se djelima često "opisuje kolektivno obilno konzumiranje hrane (...) a u tome se zna i pretjerati" (Vojvodić, 2006: 169). U tom se smislu posebno izdvaja lik Ivana Ivanoviča u pripovijesti "Ivan Fjodorovič Šponjka i njegova tetka", koji itekako pretjeruje u svojim pokušajima da dočara veličinu dinja, lubenica i purica na svome imanju. Fiktivni priređivač zbirke pripovjedaka *Večeri na majuru kraj Dikanjke*, Riđi Panjko, poziva svoje čitatelje u goste i obećaje im poslastice odista fantastičnih karakteristika:

Ali ako nam izvolite doći u goste, počastit ćemo vas takvim dinjama kakve valjda niste jeli otkad ste živi, a takvoga meda, mogu se zabogmati, nećete boljega naći ni u jednome zaselku (...) A kakvom će vas paštetom pogostiti moja stara! Kakva je to pašteta, samo da znate! Šecer, pravi šecer! A maslac, samo ti curi iz usta, kad ga uzmeš jesti. (...) Jeste li kad, gospodo, pili kruškov kvas s kupinama, ili slatku voćnu rakiju s grožđicama i šljivama? Ili vam se desilo da jedete putru s mlijekom? Bože mili, kakvih sve jela nema na svijetu! (Gogolj, 1990: 6–7)

Likovi u ukrajinskim pripovijestima itekako uživaju u slasnom zalogaju i dobroj kapljici. Djed Fome Grigorijeviča ugodno se iznenadi kad na đavolskoj gozbi "spazi na stolu svinjetinu, kobasice, kosani luk s kupusom i mnogo svakojakih poslastica (...) Treba naime da znate da djed nije propuštao priliku da pojede ako bi se našlo što dobro. Pokojni je vazda jeo s apetitom pa zato bez puno kerefeke primakne k sebi zdjelu s narezanom slaninom i šunku (...)" (Gogolj, 1990: 87). U "Badnjoj noći" Zaporožci priznaju da su i oni, "kao i svi drugi čestiti kršćani lakomi (...) da omast[e] brke" (ibid: 23), a lakomost se i u "Viju" izdvaja kao glavno obilježje učenika kijevskog Bratskog manastira: "Sav taj učeni svijet, kako seminarci, tako i bursaci, koji su jedni prema drugima gajili baštinjeno neprijateljstvo, bio je izvanredno siromašan što se tiče sredstava za život, a usto neobično proždrljiv, tako da bi bio sasvim jalov posao kad bi tko htio izbrojiti koliko pojedini od njih može haluški smazati za večeru (...)" (ibid: 361). Kuća bogatog sotnika, oca pokojne vještice nadaleko je poznata po gostoljubivosti, o čemu svjedoče čak i zidovi: "Na jednom je bio namaljan kozak kako sjedi na buretu i drži nad glavom vrč s natpisom: 'Sve ću popiti' (...). Sve je to svjedočilo da gospodar kuće voli da se zabavlja, i dvorište se često orilo od gozbene graje" (ibid: 374). U pripovijesti "Ivan Fjodorovič Šponjka i njegova tetka" čitav jedan odjeljak nosi naslov "Objed." Zanimljivo je da krčme kod Gogolja obilazi i sam nečastivi. U "Soročinskom sajmu" on "od jutra do večera neprekidno samo sjedi u birtiji" (ibid: 23) te toliko banči da izgubi gotovo sve što ima.

Vojvodić bilježi kako su u ranim Gogoljevima pripovijestima "dobra hrana i piće te gostoljubivost domaćina nešto se razumije samo po sebi. (...) Svaki se domaćin, nadalje, trudi oko gosta, nudi ga biranim jelima jer je to potvrda dobroga gostoprinstva" (2006: 169). Riđi Panjko se svojim pozivom i opisom moguće gozbe prezentira kao dobar domaćin. Grigorij Grigorijevič dobro ugošćuje Ivana Fjodoroviča Šponjku, počastivši ga rakijom, puricom, raznim slasticama, lubenicom, višnjama i dinjom, a i Homa Brut je lijepo primljen u sotnikovoj kući. Kao i u slučaju odbijanja hrane i pića, negostoljubivost upućuje na zloćudnog domaćina. Tako se starica koja daje prenoćište trojici bogoslova u "Viju" ali im ne nudi okrijepu, u konačnici otkriva kao zla vještica. Bili oni dobri ili zli, pomoćnici ili štetočine, likovi u bajkama u pravilu su uvijek gostoljubivi. Putnika-namjernika koji pokuca na vrata njihove kolibe ili dvorca uvijek će nahraniti, pa makar ga

nakon toga namjeravali pojesti. "U mom se domu prvo jede, popije, a onda se o novostima raspituje," (*Ruske bajke I*, 1990: 6) kaže Baba Jaga u bajci "Vjerni Oron". Štoviše, ako domaćin sam ne ponudi junaku objed, biva oštro prekoren: "Stari vraže! Nisi me ni nahranio ni napojio, samo me ispituješ!" (ibid: 14); "Nemoj se odmah polakomiti za komadićem mesa. Prvo putnika nahrani i napoji, kupelj mu pripremi, a zatim misli na jelo" (*Ruske bajke II*, 1990: 22); "Ah, krasne djevojke, ne date mi ni da se odmorim od dalekog puta, odmah me ispituјete. Prvo biste me mogle nahraniti, napojiti, spremiti na počinak, a poslije me ispituјte!" (ibid: 67). Imperativ gostoljubivosti u bajkama uočava i Propp:

Kanon bajke zahtijeva da poslije usklika "Fuj, fuj, fuj" i sl. slijedi ispitivanje o cilju puta: "Nešto tražiš ili od nečega bježiš?". Očekujemo da će junak sada pričati o svom cilju. Njegov je odgovor, moramo priznati, potpuno neočekivan i ne proizlazi iz vješticih prijetnji. On najprije zahtijeva jelo. (...) I, što je najneobičnije, vješticu taj odgovor potpuno smiruje (...). Jelo, gošćenje neizostavno se spominje ne samo pri susretu s vješticom nego i s mnogim njoj ekvivalentnim licima. U onim slučajevima kad carević ulazi u kolibu a vještice još nema, on nalazi prostrt stol i gosti se bez nje. (1990: 106–107)

Osim što mnogo i često jedu, likovi u bajkama i kod Gogolja redovito sudjeluju u individualnim ili kolektivnim oblicima robne ili robno-novčane razmjene. U Gogoljevom "Soročinskom sajmu" važnost trgovine istaknuta je već u naslovu, dok sama radnja otkriva čak tri (opet bajkovita trojka!) razmjene: Solopij prodaje svoju kobilu i deset vreća pšenice, Ciganin pomaže Gricku u zamjenu za povoljnu cijenu volova, dok Gricko nudi Solopiju pomoć u zamjenu za obećanje da će se dogovoreni svatovi ipak održati. U "Izgubljenom pismu" djed stiže na sajam u Konotopu gdje se planira opskrbiti kresivom i duhanom, dok na početku *Vija* nalazimo opis pijace gdje prodavačice studentima nude slastice poput makovnjača i sisaljki. Nakon kraljeva i seljaka, trgovac je najčešće zanimanje u bajkama. U bajci "Ivan Agič i Vasiljisa Vasiljevna", naslovna junakinja i njen otac odlaze na sajam, gdje Ivan Agič dolazi prodavati golubove. Vješta obrtnica Katja u "Kamenom cvijetu" prodaje svoje broševe, a lukavi kovač u priči o vuku i sedam kozlića ("The Wolf and the Kids") dobiva čak deset srebrnjaka za kožu koju je oderao s vuka. Uz malu pomoć morskog cara bard Sadko u istoimenoj bajci postaje najbogatiji trgovac u Novgorodu, dok otac u "Percu Finista sivog sokola" svojim kćerkama kupuje haljine, naušnice i, dakako, perce Finista sivog sokola. Trguje se i u "Lukavom nauku", "Ukletom careviću", "Usonjši-junakinji" i "Po štukinoj zapovijedi". Zanimljiv je slučaj bajke "Kupljana žena", gdje, što se daje zaključiti već iz naslova, junak za sto rubalja kupuje ni manje ni više nego – ženu! Otvorenu eksplikaciju poimanja žene kao predmeta kojim se može trgovati nalazimo u *Čarobnom prstenu* gdje junakova majka, koja dolazi isprositi carevnu za svog sina Martinka ovako govori caru: "(...) ja imam kupca, a ti imaš robu. Kupac je moj sin Martinko, velika pametnica, a roba je tvoja kćerka, prekrasna kraljevna" (*Ruske bajke II*, 1990: 99, moja emfaza). Predmet kojim se često trguje u bajkama jest sag: u "Kupljenoj ženi" djevojka izrađuje tri saga, od kojih svaki na tržištu postiže dvostruko veću cijenu od svog prethodnika (prvi se prodaje za tri, drugi za šest, a treći za dvanaest tisuća kopjejki). Isti motiv javlja se i u "*Fedotu strijelcu*", no ovdje je na prodaju samo jedan sag, koji kraljev savjetnik kupuje za deset tisuća.

3.7.1. OSTALE SLIČNOSTI

Za kraj nam preostaje još samo razmotriti neke od manje evidentnih, odnosno manje frekventnih sižejnih podudarnosti između korpusa ruskih bajki i Gogoljevih tekstova. Jedna od njih jest važnost snova, te njihova proročanska uloga. Ivan-carević u snu saznaje kako oživjeti okamenjenog prijatelja ("Vjerni Oron"), trima trgovačkim kćerima u "Jarcu-mužu" u snove dolaze budući muževi, a djevojci u "Grimiznom cvijetu" ("Crimson flower") bolesni otac. Carica u "Ivanu Bikoviču" prepričava dadiljama svoj san u kojoj joj se ukazalo da će roditi dijete ako proguta zlatorepog grgeča. "Dadilje prosudiše: što se u snu prikaže, na javi se može obistinuti" (*Ruske bajke II*, 1990: 82). Jedan od najglasovitijih i najbizarnijih snova u Gogoljevoj prozi jest onaj Ivana Fjodoroviča Šponjke. Prestravljen mogućnošću ženidbe, Ivan Fjodorovič u snu vidi buduću suprugu i to sa gušćjim licem, u obliku tkanine, u liku zvonara itd. Baka Fome Grigorijeviča u "Izgubljenom pismu" spavajući poskakuje na klupi i drži vreteno u ruci. Kad se napokon probudi, ispriča djedu da je sanjala kako "peć putuje po sobi pa lopatom tjera napolje lonce, škafove i vrag zna šta sve još" (Gogolj, 1990: 90). Zabrinuti djed zaključuje da su tu na djelu nečiste sile te da stoga valja posvetiti kuću. Iako junakinja "Strašne osvete" pani Katerina uporno ponavlja kako snovima ne treba pridavati veće važnosti jer su to tek "ludorije" (ibid: 149), njeni se vlastiti snovi ipak pokazuju kao proročanski: njen otac je doista vještac, kako joj se i snilo, te ispunjava strašnu prijetnju izrečenu u snu ("Sasjeci ću ti dijete ako ne pođeš za me" (ibid: 168)).

Jedna od trideset i jedne funkcije bajki koje Propp opisuje u svojoj *Morfologiji bajke* jest kršenje zabrane. Junaku se, naime, često izriče neka vrst zabrane, upućuju mu se kakva molba ili naredba koje on nerijetko krši, odnosno na koje se oglašuje. Najglasovitiji primjer kršenja zabrane nalazimo u Perraultovom *Modrobradom* (2005), gdje mlada supruga usprkos muževljevom protivljenju otvara vrata zabranjene odaje i za to zamalo biva kažnjena smrću. Ni u ruskim bajkama junaci i junakinje nisu imuni na znatiželju. Muž Marije Morevne Ivan-carević oglašuje se na supruginu odredbu da ne zaviruje u zabranjeno spremište gdje se nalazi zarobljeni Košćej Besmrtni ("Marija Morevna"). U "Svjetlani Prekrasnoj" Gavran Gavranovič upozorava posinka Mitju da ne otkriva portret sakriven zavjesom, no ovaj to ipak čini, kao što i seljakov sin u "Bajci o Ciganinu" zaviruje u tri zabranjena hambara. Mladi Ivan-carević popušta pred molbama Zlatnog čovjeka kojega je zarobio njegov otac i oslobađa ga iz kaveza ("Zlatni čovjek"). Isto čini i pani Katerina u Gogoljevoj "Strašnoj osveti": unatoč strogoj zabrani pana Danila, ona se smekša pred očevim obećanjima da će se pokajati i popraviti pa otvara vrata njegove tamnice. Iako to nigdje nije direktno izrečeno, Homa Brut u "Viju" ipak osjeća neku unutarnju, samonametnutu zabranu gledanja u oči poglavice gnoma ("Ne gledaj!" prišapne filozofu neki unutarnji glas." (Gogolj, 1990: 394)), no ne može izdržati, oglašuje se na upozorenje i stradava. "Ponekad", napominje Propp, "javlja se oslabljeni oblik zabrane u vidu molbe ili saveta (...)" (1982: 34). Roditelji snježne djevojčice u istoimenoj bajci upozoravaju svoju kćer da se u šumi ne odjava od svojih prijateljica, dok car u "Bijeloj patki" moli novopečenu suprugu da ne izlazi u vrt dok njega nema, kako je ne bi snašla kakva nesreća. U bajci "Čarobne divlje guske" junakinji je rečeno da mora ostati u kući i paziti na brata. U svim navedenim primjerima junakinje se oglašavaju na molbe što nužno rezultira tragedijom manjeg ili većeg

razmjera. U Gogoljevom "Soročinskom sajmu" "jadni vrug" (Gogolj, 1990: 23) založi svoju crvenu svitku kod Židova, obećaje da će se vratiti po nju za godinu dana i upozorava Židova da ju nikome ne proda. No lakomi Židov ubrzo zaboravi na đavolove riječi i prekrši zabranu. Slijedi kazna, u obliku stravičnih svinjskih njuški koje ga progone.

Još jedna od funkcija koje je opisao Vladimir Propp u svojoj *Morfologiji bajki* a koju nalazimo i u narativnim strukturama Gogoljevih pripovjedaka jest zadavanje teškog zadatka. Da bi pokazao svoju vrijednost i dokazao da je dostojan carevne i prijestolja, junak mora prevladati razne teške kušnje, za što mu je u pravilu potrebna pomoć iz nadnaravnog izvora. "Zadaci su, općenito govoreći, nerješivi. Junak ih rješava samo zato jer on ima pomoćnika" (Propp, 1990: 471). Vasiljisa Vasiljevna mora tri dana voditi na pašu čarobne kobile Babe Jage ("Ivan Agič i Vasiljisa Vasiljevna"), Aljoša popovič hrva se s tri morska čudovišta ("Priča o Aljoši popoviču"), dok junak bajke "Vuk tupoglavac" mora caru donijeti mačku koja pjeva pjesme, samosvirajuće gusle i Nešto-bilo što. Ni Gogoljevim junacima nije mnogo lakše. Da bi zadobio ruku voljene Pidorke, Petrus mora izvršiti teške zadatke koje mu zadaju Basavrjuk i vještica: najprije mora ubrati čarobnu paprat koja raste samo u Ivanjskoj noći, a zatim ubiti malenog Ivasa. Levko u *Majskoj noći* među utopljenicama mora pronaći prerusenu vješticu. Za uzvrat dobiva tobožnje komisarovo pismo koje mu omogućava brak s voljenom Hanom. Da bi oženio lijepu ali oholu Oksanu, kovač Vakula mora joj donijeti "one iste cipelice što ih nosi carica" (Gogolj, 1990: 110). Kako je već primijetio Propp, za to mu je potrebna pomoć nekog fantastičnog bića ili predmeta. I on je doista i dobiva, i to od samog nečastivog koji ga (doduše itekako nevoljko) na vlastitim leđima doprema do Petrograda i natrag. Jedini u šarolikoj galeriji Gogoljevih junaka kojem ne polazi za rukom ispuniti zadani zadatak jest filozof Homa Brut u pripovijesti "Vij".

Cipelice koje zahtijeva Oksana u "Badnjoj noći" imaju svoj pandan u nizu bajki. Prije nego se pristane udati za oca Ivana-carevića, carevna u bajci "Tri carstva-brončano, srebrno i zlatno" zahtijeva od njega da joj donese "duboke cipele bez mjere" (*Ruske bajke I*, 1990: 43). U priči o Darjuški-prljavici (ruska inačica *Pepeljuge*) carević pronalazi djevojku koja ga je očarala upravo pomoću cipele, dok junakinje bajki kao što su "Marfa, seljačka kći" i "Perce Finista sivog sokola" moraju izgaziti tri para željeznih cipela prije nego pronađu odabranike svojih srdaca.

Zanimljiv lik kojeg susrećemo i u bajkama i u Gogoljevom ukrajinskom ciklusu jest Ciganin. U pričama "Bajka o Ciganinu" i "Zmaj i Ciganin", on je o lukav i snalažljiv momak koji uspijeva prevariti zmaja i domoći se njegovog blaga. Takav je i Ciganin u "Soročinskom sajmu" koji nasamari Solopija Čerevika te sklapa pogodbu s Grickom za nižu cijenu volova. Cigani se spominju i u "Ivanjskoj noći", gdje ih se sumnjiči za otmicu malog Ivasa, te u "Izgubljenom pismu", gdje, kako doznajemo, žive u ukletoj šumi te "izlaze iz svojih rupa da kuju željezo" (Gogolj, 1990: 85).

Čest motiv u oba korpusa tekstova koje smo paralelno iščitavali jest letenje. U bajkama je zračni promet neobično gust: lete razne fantastične ptice (npr. Žar-ptica) i krilati konji, brodovi ("Leteći brod") i peći ("Ivica budalica"), zmajevi i vještice. Kod Gogolja leti djed Fome Grigorijeviča u "Izgubljenom pismu", i to na

sotonskom konju kojega uzima u zamjenu za vlastitog kojega mu je otuđio sotona. U "Badnjoj noći" leti vještica Soloha na metli i vrag sa kovačem Vakulom na leđima, lete začarane haluške u usta Trbonje Pacjuka i jedan anonimni čarobnjak u loncu. Leti i duša pani Katerine u "Strašnoj osveti", kao i lijes te razna čudovišta i demoni u pripovijesti "Vij".

Za kraj, osvrnimo se na komičnu scenu s proscima i Solohom u "Badnjoj noći". Dok lutaju po selu pokušavajući pronaći svoj put u noći bez mjesečine, svakome od brojnih Solohinih prosaca padne na um da bi je mogao posjetiti. I doista, svi se oni, neovisno jedan o drugome (i ne znajući jedan za drugoga) upute prema njenoj kolibi. Soloha se tako iznenada nađe u situaciji da ima punu kuću neočekivanih (i u tom trenutku prilično neželjenih) gostiju. Čim jedan uđe u kuću, već na vrata kuca drugi. Brojne su bajke u kojima velik broj životinja jedna za drugom ulaze u nečiju nastambu, primjerice "Kolibica" ("The Little Hut") ili "Muhin dvorac" ("The Fly's Castle"), gdje se, uz domaćicu muhu, u dvorac uguraju još i uš, buha, miš, gušter, lisica, zec, vuk i medvjed. Budući da niti jedan od Solohinih posjetitelja ne želi da ga onaj drugi zatekne kod Solohe, skrivaju se u vreće. Sličnu situaciju nalazimo u "Priči o Aljoši popoviču", gdje Aljošina majka svoga ljubavnika viteza skriva u vreći koja visi na zidu.

4.1. ZAKLJUČAK

Paralelnim čitanjem Gogoljevih ukrajinskih pripovijesti s jedne te korpusa dostupnih nam bajki (prvenstveno narodnih, ali i autorskih) s druge strane, došli smo do niza zanimljivih opservacija. Količina podudarnosti na svim planovima teksta (od likova i same radnje do stila i vrste naracije) upućuje nas na zaključak da je Gogolj itekako bio upoznat s ruskim bajkama te da su mu iste poslužile kao model i izvor inspiracije za pripovijesti objavljene u zbirci *Večeri na majuru kraj Dikanjke*, kao i za pripovijest "Vij" uključenu u zbirku *Mirgorod*. Svijet ukrajinskog ciklusa iznimno je bajkovit, što u prvom redu dokazuje činjenica da fantastična bića (vragovi i vještice) i pojave (npr. letenje, ustajanje mrtvih iz groba i sl.) ne izazivaju nevjericu ili čuđenje, već predstavljaju sastavni dio svakodnevnog života. Na temelju brojnih primjera pokazali smo da velik broj likova, situacija i događaja koje Gogolje opisuje svoj izvor ima u bajkama. Tako Gogoljeve ljepotice podsjećaju na prekrasne princeze u bajkama a njihovi udvarači moraju savladati niz prepreka i obaviti najteže zadatke kao i junaci u bajkama. I u bajkama i kod Gogolja mnogo se i često jede i pije, trguje i veseli. Dok ostatak Gogoljeva opusa vrlo nesklono gleda na ženidbu (pa tako junaci smišljaju razne smione planove kako bi pobjegli od svojih zaručnica), u ukrajinskim pripovijetkama svadbe su vrlo česte, što dodatno naglašava vezu s bajkama, gdje je bračna sreća glavnih junaka gotovo uvijek primarni cilj kojem kompletna naracija stremi.

5.1. SLIKOVNI PRILOZI

Ilustracija Georgea Cruikshanka za englesko izdanje knjige *Kinder- und Hausmärchen* braće Grimm (1812.)

objavljeno 1832. pod nazivom *German Popular Stories*.

LITERATURA

PRIMARNA

- Charles Perrault, *Bajke*. prij. Žanet Knot, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 2005.
- Nikolaj Vasiljevič Gogolj, *Ukrajinske pripovijetke*, prij. Roman Šovary, August Cesarec, Zagreb, 1990.
- Neil Philip, ur. *Ilustrirana knjiga bajki. Čudesne priče sa svih strana svijeta*, II. izdanje, prij. Predrag Jirska, ilustr. Nilesh Mistry, Znanje, Zagreb, 2004.
- Aleksandar Sergejevič Puškin, *Bajke*, prij. Dobriša Cesarić i Radomir Venturin, Mladost, Zagreb, 1986.
- Ruske bajke I*, prij. Jadranka Varošaneć, ilustr. Tatjana Stepanović, Tros, Zagreb, 1990.
- Ruske bajke II*, prij. Jadranka Varošaneć, ilustr. Tatjana Stepanović, Tros, Zagreb, 1990.
- Russian Craft. Russian Folk Tales*. URL pregledan 21.02.2010. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales.html>>
- Crimson Flower*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/crimson-flower-tale.html>>
- The Flying Ship*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/flying-ship-tale.html>>
- The Golden Hair*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/golden-hair-russian-tale.html>>
- Ivan Tsarevich and the Grey Wolf*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/ivan-tsarevich-tale.html>>
- Ivanushka, the Simpleton*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/ivanushka-simpleton.html>>
- Magic Wild Geese*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/wilde-geese-tale.html>>
- Sadko*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/sadko.html>>
- Silver Hoof*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/silver-hoof.html>>
- Sivka-Burka*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/sivka-burka-tale.html>>
- Stone Flower*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/stone-flower.html>>
- Termok (Little Hut)*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/teremok.html>>
- Twelve Months*. <<http://russian-crafts.com/russian-folk-tales/twelve-months-tale.html>>
- Russian Crafts. Russian Tales*. URL pregledan 11.02.2010. <<http://russian-crafts.com/tales.html>>
- Daughter and Stepdaughter*. <<http://russian-crafts.com/tales/daughter.html>>

Emelya and the Pike. <<http://russian-crafts.com/tales/pike.html>>
The Fly's Castle. <<http://russian-crafts.com/tales/fly.html>>
The Little Round Bun (Kolobok). <<http://russian-crafts.com/tales/bun.html>>
Little Snow Girl. <http://russian-crafts.com/tales/lit_snow.html>
Masha and the Bear. <<http://russian-crafts.com/tales/masha.html>>
Morozko. <<http://russian-crafts.com/tales/morozko.html>>
The Princess Frog. <<http://russian-crafts.com/tales/frog.html>>
Sister Fox. <http://russian-crafts.com/tales/sist_fox.html>
The Snow Maiden. <<http://russian-crafts.com/tales/snowmaiden.html>>
Teryosha. <<http://russian-crafts.com/tales/teryosh.html>>
The White Duck. <<http://russian-crafts.com/tales/whiteduck.html>>
The Wolf and the Kids. <http://russian-crafts.com/tales/wolf_kids.html>

SEKUNDARNA

Visarion Grigorjević Bjelinski, *Književno-kritički članci*, prij. Marko Vidojković, Kultura, Beograd, 1948.

Arthur Cotterell, ur., *Encyclopedia of World Mythology*, Colour Library Direct, London, 1999.

Tatjana Dobričević, "Predgovor", u: Nikolaj Vasiljevič Gogolj, *Kabanica i druge pripovijetke*, prij. Zlatko Crnković, ABC naklada, Zagreb, 1998, 7–16.

Donald Fanger, *The Creation of Nikolai Gogol*, II. izdanje, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts&London, 1979.

Aleksandar Flaker, *Ruski klasici XIX. stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1965.

Aleksandar Flaker, ur. *Ruska književnost*, SNL, Zagreb, 1986.

Reinhard Lauer, *Povijest ruske književnosti*, prij. Car, Milka i Zima, Dubravka,; Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb 2009.

Vladimir Nabokov, *Nikolaj Gogolj*, prij. Zlatko Crnković, Znanje, Zagreb, 1983.

Rudolf Neuhäuser, *The Romantic Age in Russian Literature: Poetic and Esthetic Norms. An Anthology of Original Texts (1800-1850)*, Verlag Otto Sagner, München, 1975.

Vladimir Propp, *Morfologija bajke*, prij. Petar Vujičić, Radovan Matijašević i Mira Vuković, Prosveta, Beograd, 1982.

Vladimir Propp, *Historijski korijeni bajke*, prij. Vida Flaker, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

Gavriel Shapiro, *Nikolai Gogol and the Baroque Cultural Heritage*, The Pennsylvania State University Press University Park, Pennsylvania, 1993.

Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, XIX. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2001.

Milivoj Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

Roman Šovary, "Gogol", u: Nikolaj Vasiljevič Gogolj, *Ukrajinske pripovijetke*, prij. Roman Šovary, Zora, Zagreb, 1950a, 507–524.

Roman Šovary, "Nikolaj Vasiljevič Gogolj", u: Nikolaj Vasiljevič Gogolj, *Pripovijetke*, prij. Roman Šovary, Kultura, Zagreb, 1950b, 871–887.

Tzvetan Todorov, *Uvod u fantastičnu književnost*, prij. Aleksandra Mančić-Milić, Rad, Beograd, 1987.

Spasoje Vasiljev, *Mitologija drevnih Slovena*, Dečja knjiga, Beograd, 1990.

Jasmina Vojvodić, *Gesta, tijelo, kultura. Gestikulacijski aspekti u djelu Nikolaja Gogolja*, Disput, Zagreb, 2006.

Dragiša Živković, *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1985.

OPĆA

Željko Bujas, *Veliki englesko-hrvatski rječnik*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1999.

"WHAT ODDITY IS THIS": INFLUENCE OF FAIRY TALES ON GOGOL'S UKRAINIAN CYCLE

The literary world described in the tales from Gogol's so-called "Ukrainian cycle", i.e. from the collections *Evenings on a Farm Near Dikanka* and *Mirgorod*, is, we believe, in many ways similar to the literary world described in fairy tales. To be precise, what characterizes both fairy tales as a genre and Gogol's early tales is the fact that fantastic characters (e.g. devils and witches) and events (e.g. magical transformations, flying) are perceived as relatively mundane. The wondrous, which leaves no one wondering, or rather, the amazing which fails to amaze anyone, is primarily a feature of fairy tales as a literary genre. The fact that it is also a feature shared by all of the stories from the Ukrainian cycle, leads us to the conclusion that Gogol's early work must have been strongly influenced by Russian folklore, primarily the oral tradition, not least because his literary beginnings stem from the romantic tradition. By comparing between Gogol's tales, on the one hand, and a corpus of Russian fairy tales on the other, we have detected a series of similarities between them in terms of the characters, plot, even style. The female characters in Gogol's tales are either beautiful persecuted heroines or the evil (often nagging and therefore comical) stepmothers of fairy tales, while the male protagonists function either as (to use the stereotype) knights in shiny armours or helpless husbands. Fantastic characters as described by Gogol also stem from the fairy tale tradition (this is perhaps most evident in the case of the Russian witch Baba Yaga). Furthermore, Gogol's plots often follow fairy-tale patterns.

KEY WORDS: *Nikolai Gogol, fairy tales, folklore, Ukrainian cycle.*

